

CIVILIA

Odborná revue pro didaktiku
společenských věd

Úloha didakticky strukturované analýzy a interpretace
ikonografických pramenů v pregraduální přípravě
učitelů společenských věd

Denisa LABISCHOVÁ

Výskum občianskej gramotnosti u žiakov a učiteľov
základných a stredných škôl v Slovenskej republike

Marcel LINCÉNYI

Imprese začínající učitelky. Případová studie rodičích
se subjektivních teorií učitelky občanské výchovy

Petr KOUBEK

Príprava učiteľa na vyučovanie dejepisu s účasťou žiakov
s ľahkým mentálnym postihnutím

(psychologické východiská)

Michal VESELEI

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2019

Ročník 10 | Číslo 2

Vydání tohoto čísla časopisu CIVILIA bylo podpořeno Visegradským fondem
Projekt: *Transformation of populism and nationalism in the V4 countries*;
ID: 21820042

-
- Visegrad Fund
-
-

Mezinárodní redakční rada:

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),
prof. Dr. Bettina Degner (Pädagogische Hochschule Heidelberg)
doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),
prof. PhDr. František Mezihořák, CSc., Dr.h.c. (emeritní profesor Univerzita
Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci),
doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě)
prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),
doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě),
doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci),
dr. hab. Małgorzata Świder (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL)
dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),
prof. PeadDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
v.v.i.)
dr. habil. Péter Varnágy (Pécsi Tudományegyetem, HUN)
prof. Dr. Rudolf Wichard (Pädagogische Hochschule Schwäbisch Gmünd,
GER).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Technický redaktor: Mgr. Václav Kotrman, Ph.D.

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství Epocha, s. r. o.,
Praha 2019

Vychází dvakrát ročně
Reg. č. : MK ČR E 19778
ISSN 1805-3963

<i>Denisa LABISCHOVÁ, Pavel KRÁKORA: Principy rozvíjení a kultivace historického vědomí v pregraduálním vzdělávání učitelů výchovy k občanství a společenských věd</i>	4
<i>Petr NOHEL: Boží království v intencích Matoušova evangelia</i>	16
<i>Jan PODZIMEK: Pojem „kampaně“ v českých médiích</i>	34
<i>Pavel KRÁKORA: Vybrané aspekty a specifika formování občanské společnosti a politického stranictví v rámci Habsburské monarchie druhé poloviny 19. století s přihlédnutím k Moravě.</i>	51
<i>Pavel KOPEČEK: RECENZE</i>	72
<i>KONEČNÝ, Karel: Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2019. 182 stran. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; 52/2019</i>	

Principy rozvíjení a kultivace historického vědomí v pregraduálním vzdělávání učitelů výchovy k občanství a společenských věd¹

Denisa LABISCHOVÁ, Pavel KRÁKORA

Principles of Development and Cultivation of Historical Consciousness in Pregradual Education of Teachers of Civics

Abstract: This article deals with the problems of historical consciousness in school education in connection with civics and contemporary history. Special attention is paid to questions relating to development and perception of civil society and presentation of given theme in curriculum of civics.

Key Words: Historical consciousness, Civil society, Civics, Contemporary history, Education, Curriculum, Teachers, School, Research

1 Úvodem

Vzdělávací obory Výchova k občanství na 2. stupni základních škol a Občanský a společenskovední základ (dříve Základy společenských věd) na školách středních patří mezi ty oblasti edukace, jejichž obsah se neustále proměňuje v návaznosti na aktuální společenské trendy. Asi největší paradigmatickou změnu jsme mohli zaznamenat po roce 1989, kdy bylo potřeba zcela opustit ideologicky determinovanou výuku a věnovat systematickou pozornost základním pojmům svoboda, demokracie, tržní hospodářství. Současně bylo nezbytné definovat všechny podstatné složky tohoto multidisciplinárního vzdělávacího oboru. O to se poprvé

pokusil Petr Piřha roku 1991 (Piřha 1992), který stanovil šest hlavních dimenzí občanské výchovy, konkrétně vlastivědnou, právní, ekonomickou, antropologickou, ekologickou a politologickou. Zdůrazňoval přitom interdisciplinaritu, kdy úkolem této školní disciplíny je promyšlená integrace poznatků jiných vyučovacích předmětů, a podstatné jsou též etické a mravní aspekty výchovy (srov. Staněk 2007, s. 34).

Koncepční změny, které byly implementovány do kurikula pro nižší i vyšší stupeň sekundárního vzdělávání, bylo nutno promítnout také do pregraduální přípravy budoucích učitelů občanské výchovy a společenských věd na českých vysokých školách, především na pedagogických a filozofických fakultách. Je zřejmé, že studijní obory, nově akreditované v polistopadovém období, byly spoluutvářeny jednak jistou tradicí daného pracoviště, jednak také jeho stávajícím personálním složením. Počátkem devadesátých let tak byla na většině kateder poněkud předimenzovaná především filozofie (občanskou výchovu bylo také možno studovat většinou při katedrách filozofie), naopak kupříkladu politologie jakožto v českém prostředí nově se konstituující vědní obor byla pokryta povětšinou dějinami českého politického myšlení – šlo tedy opět o výrazný přesah do oboru filozofie.

Z českých vysokoškolských kateder, které již od devadesátých let zdůrazňovaly potřebu orientace učitelů občanské výchovy a společenských věd, kteří nestudují dvouoborovou aprobaci v kombinaci s dějepisem, také v dějinách českých zemí v evropském i globálním kontextu (s důrazem na historii 19. a 20. století), můžeme zmínit zejména Katedru společenských věd Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (zde v této době působili například historici František Mezihorák či Marie Hrachovcová) a Katedru společenských věd Pedagogické fakulty Ostravské univerzity (kterou od druhé poloviny devadesátých let vedl historik Jaromír Pavlíček). Zmínit můžeme rovněž oborově didaktické propojení přípravného vzdělávání učitelů a sekundárního vzdělávání, neboť Marie Hrachovcová svou profesní orientaci nezapřela ani při tvorbě učebnic pro základní školy, jejichž byla spoluautorkou (Občanská výchova, 1997–2000). Např. žáci 7. ročníku základních škol vzdělávající se podle učebnicové sady z Nakladatelství Olomouc se v rámci občanské výchovy mohli seznámit mimo jiné s dějinami českého státu od nejstarších dob

až do rozdělení Československa a vzniku České republiky roku 1993, což v jiných učebnicích občanské výchovy nenajdeme (Občanská výchova 7, 1998, s. 35–39).

Zatímco na uvedených vysokoškolských pracovištích jsou historická dimenze a rozvíjení historického vědomí dodnes nedílnou součástí učitelského studia budoucích vyučujících občanské výchovy a společenských věd, nejsou ani v posledních letech na mnoha jiných vysokých školách historická témata příliš akcentována. K podobnému zjištění dospěl ve své studii např. také Antonín Staněk, který zjistil, že v rámci dvanácti akademických pracovišť v České republice je možno souhrnně studovat celkem 244 povinných a povinně volitelných předmětů, z nichž pouze 15 spadá do oblasti historie a z toho pouze devět je ve studijních plánech začleněno jako povinné předměty typu „A“, přičemž těžiště studia spočívá stále v oboru filozofie (Staněk 2018, s. 134–135).

Domníváme se, že historickou složku edukace je potřeba výrazně posílit v připravovaných akreditačních spisech a zohlednit ji jak v povinné, tak povinně volitelné části studijních plánů. Pro výchovu k občanství a společenské vědy je nezbytná interdisciplinarita a schopnost efektivně uplatňovat mezipředmětové vztahy, a to především ve vazbě k oborově nejpodobnějším školním disciplínám. Ačkoliv se v současné době připravuje revize Rámcových vzdělávacích programů pro základní vzdělávání i pro gymnázia a vzdělávací obsah není dosud vymezen, dá se předpokládat že integrativnost a interdisciplinarita budou i nadále určujícím prvkem těchto vzdělávacích oborů. Tyto fenomény totiž významně zdůrazňují i stávající, dosud platné vzdělávací programy (RVP) určené pro oba sekundární stupně. Nelze bezpochyby popřít, že pregraduální studium budoucích učitelů by mělo koncepci kurikula pro základní a střední školy do značné míry odrážet.

2 Teoretická východiska – koncept historického vědomí v zahraniční a české odborné literatuře

Pro didaktiku občanské výchovy a společenských věd i pro celkovou koncepci studijních plánů bakalářského a navazujícího magisterského studia učitelství těchto školních předmětů představuje jednu z možných

cest, jak implementovat historickou dimenzi do pregraduální přípravy, postavit systematizaci historických poznatků studentů na principu rozvíjení a kultivace historického vědomí.

Koncept historického vědomí (Geschichtsbewusstsein, Historical Consciousness) se uplatňuje v oboru příbuzném didaktice občanské výchovy a společenských věd – v didaktice dějepisu. V českém prostředí jsou vstřebávány zahraniční podněty zejména ze sousedního Německa, kde má pojetí didaktiky dějepisu jako vědy o historickém vědomí dlouholetou tradici. Vedle toho se setkáváme také s pojmem historická paměť, a v anglosaské odborné literatuře pak rovněž s termínem historická gramotnost (Historical Literacy). Je třeba zdůraznit, že uvedené fenomény výrazně přesahují oblast edukačních disciplín a jejich zkoumání vychází z mnoha sociálních a humanitních věd, především z filozofie, historie, kulturní antropologie, sociologie či politologie. Z autorů, kteří se primárně nevěnovali oborové didaktice a rozvíjeli teorii historické paměti a historického vědomí, je potřeba jistě zmínit hermeneutické úvahy německého filozofa Hanse-Georga Gadamera, české filozofky Jaroslavy Peškové, egyptologa Jana Assmanna, historika Milana Hlavačky, politologa Pavla Barši a sociologů Maurice Halbwachse, Pierra Bourdieua, Jiřího Šubrta či Miloše Havelky (Labischová 2013).

Kořeny chápání historického vědomí jako ústřední kategorie oborové didaktiky dějepisu lze najít již v sedmdesátých letech 20. století v pracích Rolfa Schörkena a především Karla-Ernsta Jeismanna, který svou teorií staví na principu soustavné konstrukce a rekonstrukce historických představ a historického vědění, přičemž podstatná je těsná návaznost minulosti, současnosti a budoucnosti (Erdmann 2006/2007; Labischová 2013). Právě moment úzké souvislosti historie, současnosti i budoucího vývoje lze pokládat za východisko pro důkladnější rozpracování historické dimenze občanského vzdělávání a také pro pojímání historické složky jako nedílné součásti občanské výchovy vedle jejích dalších součástí, jak je vymezil již Petr Piřha v roce 1991.

Z německy píšících autorů nelze opomenout Jörna Rüsena, který roku 1982 rozdělil tzv. narativní kompetence jakožto základní stavební kameny historického vědomí do čtyř skupin – tradiční, exemplární, kritické

a genetické. Podstatné jsou pro něj prvky kontinuity, identity a utváření smyslu (cit. dle Schönemann 2012). Zkoumání kontinuity od dávné historie až po současné společenské dění, identity jako významného sociálního fenoménu a utváření smyslu, tedy přisuzování historického významu jednotlivým historickým událostem a procesům, představuje logický přesah historie do oblasti dalších společenských věd, tedy sociologie, kulturní antropologie či politologie a je tudíž přesvědčivým argumentem pro začlenění historické složky do společenskovědní edukace.

Dalším významným tvůrcem konceptu historického vědomí byl nepochybně Hans Jürgen Pandel, jenž definoval sedm párových kategorií, jimiž lze historické vědomí definovat. Řadí se sem časové vědomí (dříve/dnes/zítř), vědomí reality (reálné/fiktivní), vědomí historicity (statické/proměnlivé), vědomí identity (my-vy/oni), politické vědomí (nahore/dole), ekonomicko-sociálního vědomí (chudý/bohatý) a morální vědomí v polaritě správné – špatné. (Pandel H.-J. 1987; srov. Labischová 2013). Pandel v mnoha ohledech navázal na Jeismanna zejména pojetím časového vědomí, kdy je nutno chápat vztah minulosti, současnosti a budoucnosti. Z hlediska společenskovědního bádání jsou však podstatné také ostatní kategorie (vědomí identity, politické a morální vědomí).

Později, velmi intenzivně hlavně v devadesátých letech 20. století, se vedle historického vědomí prosazuje pojem historická kultura. Již zmíněný Jörn Rüsen rozlišil tři základní dimenze historické kultury: estetickou, politickou a kognitivní. Estetickou dimenzi lze chápat jako zážitek, kognitivní jako vzdělání a politickou jako užitek (Rüsen 2001; Schönemann 2003). Pro didaktiku společenských věd je jistě podstatné, jak byla historie v různých dobách, režimech a ideologiích politicky instrumentalizována, jak byla využita (a zneužita) k nejrůznějším politickým cílům, jak sloužila k ospravedlnění konkrétního politického jednání a jak byla například také manipulována médii.

Z českých autorů se teorii historického vědomí a historické kultury dlouhodobě věnuje Zdeněk Beneš, který ve svém filozoficko-didaktickém pojetí navazuje zejména na Jeismanna, Rüsena a Pandela. Beneš staví do protikladu tzv. dějinné a historické vědomí. První jmenované nahlíží na minulé jevy v posloupnosti od minulého k budoucímu, druhé působí

v opačném směru. Historické vědomí tvoří součást historické kultury, které představuje souhrn všech oblastí historického myšlení a zahrnuje jak poznávací, tak hodnotovou složku a má výrazný sociální rozměr. Beneš dále vymezuje tři roviny historické kultury: historické poznání (vědecké či mytologické) vyznačující se různou mírou racionality, historické vědomí a historické povědomí obsahující prvky historické fikce, stereotypů a mýtů (Beneš 1995, 2010; srov. Labischová 2013).

3 Možnosti rozvíjení historického vědomí v pregraduální přípravě učitelů občanské výchovy a společenských věd

V této pasáži se pokusíme identifikovat klíčové historické momenty, které mají velmi těsnou vazbu k ústředním pojmům výchovy k občanství a společenských věd. Chronologicky jsme se soustředili především na etapu novodobých a soudobých dějin (tj. 19. a 20. století), které v souvislosti s výchovou k občanství, resp. základy společenských věd představují stěžejní aspekt historické dimenze reflektované v kurikulu těchto předmětů. V rámci přípravy budoucích učitelů společenskovědních předmětů na druhém stupni základních škol a školách středních je proto nezbytné věnovat zvýšenou pozornost dějepisnému segmentu obecně a zde akcentovat oblasti a témata vážící se k zmíněnému historickému období.

Pro budoucí učitele výchovy k občanství a základů společenských věd mají v kontextu historické složky jejich přípravy zásadní význam otázky formování občanské společnosti, jejího významu, vnímání, fungování, tradic a struktury. Tuto sféru je možno definovat jako historickou dimenzi (složku) občanství, která spolu s politickou a sociální dimenzí občanství formuje občanskou identitu jednotlivce (srov. Staněk, 2009, s. 61–63). Historická dimenze občanství umožňuje reflexi hlavních momentů a historických procesů, které utvářely nynější podobu občanské společnosti – jak v kontextu českých zemí, tak v kontextu širším (evropském, globálním) – a také to, jak je vnímána a akceptována. Rovněž přispívá k udržování všeobecného povědomí o demokratických tradicích, o smyslu (a potřebě) aktivní občanské participace, která představovala a představuje jeden z hlavních fenoménů funkční občanské společnosti.

Pokud se pro bližší a názornější ilustraci fenoménu historického vědomí v kontextu výchovy k občanství a základů společenských věd omezíme na geografický prostor nynější České republiky – tj. rámcově historických českých zemí – lze vymezit zmínit několik významných událostí a procesů, které výrazně ovlivnily vnímání občanské společnosti v současnosti včetně způsobu jejího fungování a v neposlední řadě (a především) i podobu samotného občanského vzdělávání rozvíjeného po roce 1989. Stěžejním momentem při tvorbě koncepce kurikula výchovy k občanství se v průběhu devadesátých let minulého století (přetrvávajícím do současnosti) stala aplikace konceptu aktivního demokratického občanství, v jehož rámci jsou integrovány „učitelovy oborové znalosti z politikologie, sociologie, antropologie, filozofie, ekonomie... právní vědy“ (Staněk, 2009, s. 61), historii nevyjímaje.

Počátky reálného formování občanské společnosti v kontextu českých zemí lze klást do roku 1848, kdy je započata pozvolná transformace společnosti stojící na feudálních, resp. stavovských základech ve společnost občanskou. Patrimoniální správa je nahrazena systémem místní samosprávy, který je v následujících obdobích dále rozvíjen. S tím se mění i společenský status poddaného, který se stává občanem. Jeho práva (a povinnosti) byla zpočátku značně limitována, nicméně byl tím položen základní kámen k procesu formování moderní občanské společnosti vyznačující se základní premisou (formulovanou v průběhu 18. století zejména ve Francii – Jean-Jacques Rousseau a Charles Louis Montesquieu, částečně rovněž ve Velké Británii), že všichni občané bez ohledu na pohlaví, vyznání a další aspekty jsou si rovni před zákonem.

Jako další výrazný předěl lze v daném ohledu vnímat počátek šedesátých let 19. století. Zavedení konstituce (ústavnosti) v roce 1848 se stalo impulsem pro výše uvedené společenské změny, které vyústily v komplexní proměny tehdejšího společenského uspořádání. Určitý regresivní prvek však představovalo období tzv. bachovského neoabsolutismu padesátých let 19. století, jež probouzející se občanskou společnost na čas utlumilo. Změna nastává v únoru roku 1861, kdy vstoupila v platnost tzv. Schmerlingova ústava, která zahájila kontinuální období konstitučního života v tehdejší rakouské monarchii (české země nevyjímaje) a zároveň v jistém smyslu podnítila rozvoj občanské společnosti a jejich

jednotlivých složek. Aktivní angažmá v nově se etablovujících politických stranách (honoračního charakteru a bez vertikální a horizontální struktury) a spolicích, které se staly hmatatelným projevem občanské angažovanosti, bylo zpočátku omezeno na poměrně úzký okruh populace, avšak již na přelomu 19. a 20. století (tj. v horizontu necelých 40 let) se z pohledu tehdejší společnosti stalo de facto masovou záležitostí. Nema- lou roli v daném ohledu sehrálo rozšiřování volebního práva, původně striktně omezeného volebním censem (kuriový systém), jež vyústilo v zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního práva pro všechny muže starší 24 let do vídeňské říšské rady v roce 1907. Ve společnosti tím bylo – vedle kontinuálně se rozvíjejícího spolkového života – dále posíleno vědomí nutnosti a smyslu aktivní občanské participace.

Základy fungující občanské společnosti a s ní úzce spjaté aktivní občanské participace položené v období přibližně posledních padesáti let existence habsburské monarchie byly po válečném intermezzu let 1914–1918 intenzivně rozvíjeny v podmínkách nově konstituovaného Československého státu. Československo let 1918–1938 patřilo k zemím, kde se v dobovém kontextu etablovaly demokratické principy vládnutí, a proto jej lze označit za stát s fungující rozvinutou občanskou společností. Zároveň se jedná o historickou epochu, která se již dílčím způsobem promítá do historického vědomí soudobé společnosti. Období tzv. první republiky rezonuje v obecném povědomí jako éra pluralismu spjatá s ideály masarykovského humanismu, tolerance a svobody, a to navzdory všem dobovým negativům plynoucím především z výrazných sociálních disproporcí, negativních důsledků hospodářské krize třicátých let, tzv. partokracie a s ní související korupcí a dalších fenoménů.

Říjen roku 1938 a vznik tzv. Druhé republiky, která byla přímým důsledkem Mnichovské dohody, předznamenal na několik dekád ústup od budování a posilování pluralitní občanské společnosti. Nacistickou okupaci vystřídal po krátkém období let 1945–1948, kdy byl alespoň v základních konturách obnoven předválečný parlamentní demokratický systém (limitovaný institutem Národní fronty Čechů a Slováků), totalitní a posléze autoritářský systém vlády komunistické strany, jež se v důsledku vývoje na mezinárodní scéně zhroutil po více než čtyřiceti

letech na sklonku roku 1989. Funkční občanská společnost se v dané epoše českých dějin 20. století stala do značné míry imaginárním pojmem. Ačkoli i nadále fungovalo mnoho spolků a zájmových organizací, byly pod přímou kontrolou vládnoucí moci (ať již nacistického či komunistického režimu). Jediný vážný pokus o alespoň částečnou obnovu občanské společnosti představují události tzv. Pražského jara v roce 1968, které násilně ukončila invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu téhož roku. Výraznou občanskou iniciativou se v období tzv. normalizace (1969–1989) stala Charta 77 konstituovaná v lednu roku 1977 (reprezentující široké opoziční spektrum vymezující se vůči mocenskému monopolu Komunistické strany Československa) apelující na nedemokratičnost komunistického systému, nedodržování základních lidských práv a občanských svobod.

Ve vztahu k historickému vědomí je období let 1938–1989 spjato s působením totalitního a autoritářského režimu prostupujícího celou tehdejší společností. V souvislosti s historickou dimenzí výchovy k občanství je nezbytné tuto skutečnost reflektovat, což se samozřejmě dotýká oblasti kurikula předmětu vařícího se ke genezi občanské společnosti (zejména pak v kontextu českých zemí), její podstaty a ukotvení. Obecně se nabízí úzké propojení s didaktikou dějepisu, která v posledních dvou dekadách právě otázkám historického vědomí a jeho rozvíjení (mj. i v kontextu soudobých dějin) věnuje značnou pozornost (viz výše). Mimo to jsou oba předměty – tj. výchova k občanství a dějepis – v rámci RVP propojeny, takže učitelům se naskýtá značný prostor pro aplikaci různých metod a postupů (srov. Krákora a kol., 2016). Tento trend je proto zohledňován a zdůrazňován při přípravě budoucích učitelů výchovy k občanství, základů společenských věd i dějepisu. Konkrétní zkušenosti a ohlasy v daném ohledu již vykazují na společenskovědní katedry na pedagogických fakultách Univerzity Palackého v Olomouci a Ostravské univerzity v Ostravě (srov. Labischová, 2013a, 2013 b; Hubálek a kol., 2017; Krákora a kol., 2016).

Závěrem

Problematika historického vědomí v současné době reprezentuje jednu z dynamicky se rozvíjejících oblastí oborové didaktiky dějepisu

a v neposlední řadě rovněž i didaktiky společenských věd. Ilustrativní je v daném ohledu výzkum a rozvíjení historického vědomí v kontextu soudobých (moderních) dějin. Soudobé dějiny, jejich vnímání a pojetí, představují nejen v kurikulu dějepisu poměrně komplikovaný soubor otázek a metod, kterým musí učitel věnovat značnou pozornost (srov. Krákora a kol., 2016, s. 9–15). Do sféry soudobých dějin spadají i výše nastíněné otázky dotýkající se formování občanské společnosti – fenoménu, který tvoří hlavní pilíř funkčního a plurálního demokratického systému. Úlohou učitele výchovy k občanství a základů společenských věd je při prezentaci tématu vývoje občanské společnosti (na základě znalostí z oblasti soudobých dějin) adekvátně rozvíjet zdůrazňovat aspekty kontinuity a provázanosti, identifikovat geografická a historická specifika daného fenoménu. K tomu, aby byl učitel schopen zmíněné aspekty ve výuce uplatnit a zužitkovat, je proto nezbytné v rámci pregraduální přípravy věnovat pozornost nejen vybraným otázkám interpretace soudobých dějin a jejich pojetí (z hlediska teorie i metodologie), ale i otázkám historického vědomí, způsobům jeho utváření a kultivace.

Poznámky:

¹ Text představuje dílčí výstup projektu IGA 2019 PdF UP v Olomouci Občanské vzdělávání v českých zemích po roce 1848 a jeho vliv na kultivaci historického vědomí.

Literatura:

- BENEŠ, Z. *Historický text a historická kultura*. Praha: Univerzita Karlova, 1995.
- BENEŠ, Z. Mezi dějinami, dějepiscem a pamětí. In ŠUBRT, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Historická sociologie – Knižní edice, 2010, s. 11–20.
- ERDMANN, E. Historical Consciousness – Historical Culture: Two Sides of the Same Medal? *Yearbook – Jahrbuch – Annales. International Society for The Didactics of History*, 2006/2007, s. 27–38.
- HUBÁLEK, T. a kol. *Vývoj občanského vzdělávání a etické výchovy v českých zemích*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2017.
- KRÁKORA, P. a kol. *Tak trochu jiné soudobé dějiny*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016.

- LABISCHOVÁ, D. *Co si uchováváme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013a.
- LABISCHOVÁ, D. *Historical Consciousness in School Education*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013 b.
- Občanská výchova pro 6.–9. ročník základní školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1997–2000.
- PANDEL, H. J. *Dimensionen des Geschichtsbewußtseins. Ein Versuch, seine Struktur für Empirie und Pragmatik diskutierbar zu machen*. *Geschichtsdidaktik* 12, 1987.
- PIŤHA, P. a kol. *Úvod do výchovy k občanství: Knížka pro učitele a veřejnost*. Praha: AVED, 1992.
- Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: NÚV, 2007.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Aktualizovaný text RVP ZV – s účinností od 1. 9. 2017*. Praha: NÚV 2017.
- RÜSEN, J. *What is Historical Consciousness? – A Theoretical Approach to Empirical Evidence*. Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC, 2001, s. 2. Dostupné z: Ruesen, J – Japanese History.de [citováno dne 10. 10. 2019].
- SCHÖNEMANN, B. *Geschichtsbewusstsein – Theorie*. In BARRICELLI, M., LÜCKE, M. (eds.): *Handbuch Praxis des Geschichtsunterrichts*. Band 1, Schwalbach/Ts.: Wochenschau Verlag 2012, s. 98–111.
- SCHÖNEMANN, B. *Geschichtskultur als neues Forschungsfeld*. In: GÜNTHER-ARNDT, H. (ed.): *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für Sekundärstufe I und II*. Cornelsen Verlag, Berlin 2003.
- STANĚK, A. *Výchova k občanství a evropanství*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007.
- STANĚK, A. *Výchova k občanství v současné škole. Profesionální identita učitele výchovy k občanství*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2009.
- STANĚK, A. *Výchovné paradoxy v kontextu didaktiky společenských věd*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2018.

Kontakt na autory příspěvku:

doc. PhDr. Denisa Labischová, PhD.
 Katedra výchovy k občanství
 Pedagogická fakulta Ostravské univerzity
 Fráni Šrámka 3
 709 00 Ostrava – Mariánské hory
 e-mail: denisa.labischova@osu.cz

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.

Katedra společenských věd
 Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
 Žižkovo nám. 5
 771 40 Olomouc
 e-mail: pavel.krakora@upol.cz

Boží království v intencích Matoušova evangelia

Petr NOHEL

The Kingdom of God in the Gospel of Matthew

Abstract: This article deals with Mathew's view of the phenomenon of God's Kingdom. Emphasis is put on Chapter 13 due to the highest concentration of thematic parables. The topic of God's Kingdom, however, is not conceived a closed one. On the horizontal level it is set into the context of other Gospels. Vertically, the notion follows the significantly older tradition of Old Testament. The author also distinguishes different layers of meaning of the notion of God's Kingdom. Therefore, the interference with eschatology is present in this work.

Key Words: God's Kingdom, Parable, Bible, New Testament, Gospel of Matthew

Úvod

Ke zpracování tohoto článku jsem si vybral podobenství o Božím království, a to zejména proto, že mě Ježíšova podobenství osobně oslovují. Realita Božího království je navíc zaměřena ke konečnému cíli člověka a ten by neměl zůstat bez povšimnutí v životě křesťana.

Jako základ pro tuto práci jsem proto zvolil 13. kapitulu Matoušova evangelia, kde je koncentrace těchto podobenství největší a zároveň obsahuje jejich nejvyšší četnost v paralelních perikopách u dalších synoptiků.

Po shromáždění všech pramenů jsem se rozhodl věnovat se čistě problematice Božího království na pozadí jednotlivých podobenství, tj. vynechávám samostatnou látku o potřebě výkladu těchto podobenství učedníkům, včetně předpovězené nechápavosti posluchačů, i následný historický popis – tedy verše 13,34-43.54-58.

Rád bych na pozadí informací o Matoušově evangeliu a dalších nezbytných zdrojích, které je zasazují do významového kontextu, našel odpovědi na tyto a související otázky:

- Jaký je vůbec důvod řeči v podobenství?
- Hovoří se o Božím království už před Ježíšovým příchodem?
- Bude se Boží království realizovat zde na zemi, nebo až po smrti?
- Kdo může vstoupit do Božího království?
- Jak úzce je Boží království vázáno na osobu Ježíše Krista?

1 Charakteristika Matoušova evangelia

Přestože není úplně jasné, jaký byl přesný evangelistův klíč, je nepochybné, že Matoušovo evangelium má velmi promyšlenou stavbu (srov. Tichý, s. 84). Je zvláště ovlivněno tehdejšími židovským světem a prostředím, proto je také nejbohatší na semitismy. Jeho sloh je ovlivněn také Septuagintou (srov. Tichý, s. 87), překladem původně aramejského pramene Q (srov. Pokorný, s. 99), a podobně jako je tomu u Lukáše, i obsáhlým pramenem „Sondergut“ (Porsch, s. 82). Z textu evangelia je patrná velmi dobrá znalost židovských Písem (srov. Oeming, s. 14), přičemž Ježíš sám je zde podáván především jako syn Davidův a Abrahámův a jeho poslání se primárně odehrává ve světle spásy ztracených ovcí domu izraelského či prostě vlastního lidu. Poslání Božího Syna je také podáváno v kontextu starozákonních prorockých předpovědí (srov. PBK, s. 116). V tomto evangeliu je také zvláště zdůrazněna Matka Boží, a to v rámci tzv. Ježíšových velkých řečí (Mt s. 5–7, 10, 13, 18, 23 a s. 24–25) přičemž velký význam je věnován obecně také zázrakům a Mesiášovu utrpení (Tichý, 2003, s. 88). Na druhou stranu se někteří badatelé domnívají, že text evangelia svědčí spíše o jeho dodatečné judaisaci, jiní zase, že jeho původní jazyk je aramejský, dochovaný však pouze v řecké verzi. Dle jazykového rozboru by však mělo jít o originální text řecký (Tamtéž, s. 89–91).

Autoři Nového zákona ovšem četli Starý zákon již v interpretaci veličnočního tajemství, protože Duch svatý jim odkrýval jeho plnější duchovní smysl. To jim dávalo možnost jasně vyzdvihnout prorockou funkci Starého zákona, ovšem bez jeho samospasitelné funkce (srov. PBK, 2007, s. 76). Matoušovo jméno je sice citováno mezi apoštoly ve všech evangeliích, ale pouze v evangeliu Matoušově je připojeno i původní povolání apoštola – celník, což se neshoduje s pojmenováním celníka – Leviho v paralelních perikopách. Toto zdůraznění může sloužit jako podpůrný prvek pro zajištění autority zamýšleného textu (Tichý, 2003, s. 91).

Vzhledem k povaze a k zaměření textu evangelia můžeme logicky usuzovat, že bylo určeno primárně pro židokřesťany (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 211), a to v blízkosti Palestiny, např. v Sýrii (Tichý, 2003, s. 93).

Jedním z klíčových teologických pojmů tohoto evangelia je pojem království-basileia, jenž je zde užit celkem padesátkrát z celkového počtu 55 v celém Novém zákoně (srov. Tichý, 2003, s. 89). Stejně tak Matouš výrazněji než ostatní evangelisté zdůrazňuje důležitost a oprávněnost kristovského titulu pro Mesiáše (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 212).

2 Různá pojetí Božího království

Pojem „Boží království“ nebyl židovské společnosti neznámým, protože se vyskytuje již ve starozákonní tradici. Židé přirozeně na základě svých Písem očekávali, že jejich Bůh založí své království a bude aktivně vládnout. Zejména v Ježíšově době bylo pak toto očekávání zvláště silné (Kumrán, zélóti). Přesto neměl tento pojem ani za Ježíšova působení tak velký význam, jaký bychom podle naší dějinné zkušenosti dnes očekávali, což bylo dáno především tím, že tento pojem nebyl užíván jako pojem primární, nýbrž významově odlišným způsobem. Vznikl v pozdním židovství a svědčí zejména o jistém ostychu hovořit o Božím jednání přímo, což bylo dáno celkovou židovskou mentalitou, jež vše s Bohem související pojmenovávala přeneseně nebo obrazně. Dokonce i pro samotné Boží jméno existoval (a dodnes je užíván) alternativní výraz, který měl zaručit, že skutečné jméno Boží nebude devalvováno, a to ani jeho prostým užíváním (srov. Porsch, 1993, s. 42).

„Když mluvili o Božím jednání, dávali přednost obratům v pasivních tvarech, při kterých nebylo nutno pojmenovat jednající subjekt. S tímto způsobem mluvy se setkáme i v mnoha výročí Ježíšových, které tak prozrazují, že jsou zakořeněny v židovském způsobu myšlení a semitském vyjadřování.“ (Holtz, 1991, s. 67)

„Ve starozákonní tradici lze rozeznat tyto kořeny:

1. všeobecné, jakoby trvalé Boží království, v minulosti a v budoucnosti (srov. Ex 15,18; Žl 145,11nn);
2. víra a zkušenost s přítomností Boha-krále (opěvovaná v intronizačních žalmech, např. Žl 47; 93; 96; 97; 99);
3. očekávání viditelného začátku jeho království na konci časů (srov. Iz 24, 23; 33, 22; Sof 3, 15; Zach s. 14, 16n).“ (Porsch, 1993, s. 42)

3 Hospodinova královská důstojnost

Ze starozákonních textů navíc vyplývá, že Boží království je vlastně jediným autentickým panováním, protože Boží královská důstojnost představuje ve starozákonní době výrazný teologický rys (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 164), projevující se například v tzv. královských žalmech (srov. Žl 47; s. 93–100). Tuto jedinečnou důstojnost potvrzují slova Písma i Bůh sám, např. když Samuelovi radí, aby uposlechl lid a přistoupil na jmenování lidského krále, neboť toto zřetelně podává jako důkaz zrady svého lidu právě na své neumenšitelné královské důstojnosti (srov. 1S 8, s. 6–8). Bůh navíc přesto sám zaslubuje příchod svého království, když přímo uvádí, že svůj královský trůn upevní navěky, a to skrze svého syna (srov. 2S 7, s. 12–16). Navíc v časech politické královské vlády, a to i po jejím rozdělení v Severním Izraeli a Judsku, je pojímána role lidského krále z teologického hlediska jako symbolicky zástupná. Král je stále podřízen Bohu jako svrchovanému pánu veškerenstva a plní i přes své vyvolení a pomazání v podstatě místodržitelskou úlohu (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 165).

Vzhledem k tomu, že zaslíbení budoucího království je vázáno Hospodinovým slibem králi Davidovi pro jeho potomka, vyvstává zřetelněji důležitost titulu „Syn Davidův“ pro samotného Ježíše (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 165).

3.1 Základní rozdíl mezi starozákonním a Ježíšovým pojetím

Zásadním rozdílem v pojetí Božího království byl především typ jeho očekávání. Přestože Ježíš sám blízkost tohoto království ohlašoval a všeobecně byl příchod království v jeho době očekáván intenzivněji, nebyla Ježíšova interpretace o nastolení Božího království ve shodě s očekávaným židovského národa.

„V židovském myšlení bylo s očekávaným příchodem Mesiáše (pomazaného krále z rodu Davidova) spojováno obnovení království jakožto územního celku (často se o něm předpokládalo, že se bude rozkládat od Egypta po Mezopotámii), v němž bude po porážce nepřátel Izraele blahobyt, mír a spravedlnost.“ (Brown, 1994, s. 82)

Avšak Boží království má v Ježíšově podání výrazně eschatologický ráz, který se neopírá o konkrétní geografický útvar nebo o vítězství na bitevním poli. Zdůrazňuje například, že jeho příchod není uskutečněn způsobem, který by se dal pozorovat (srov. Lk 17, s. 20). Krom toho sám nezakládá viditelně identifikovatelnou skupinu, která by měla za cíl vymezit se proti již existujícím skupinám s rozdílnou teologickou interpretací příchodu Božího království, čímž popírá i dobové elitářství (srov. Porsch, 1993, s. 44).

„Týká se lidí na zemi, ale přitom je to království posledních časů a zasahuje přinejmenším implicitně celé stvoření.“ (Brown, 1994, s. 83)

Ovšem na základě tehdejší politické situace, dané zejména okupací židovského území římskými vojsky, je snad přehnaný nacionální charakter promítnutý do očekávání královské vlády do jisté míry pochopitelný. Avšak s poukazem na Ježíšovo poselství, které je postavené výrazně na pokoji a smíření, vyniká tento rozdíl ještě zřetelněji, a to zejména s ohledem na občanské nepokoje horlivců např. ve vztahu k odmítání platby centrálních daní (srov. Porsch, 1993, s. 43).

3.2 Boží království v Novém Zákoně

Boží království bylo centrální myšlenkou kázání Jana Křtitele. Ježíš bezpochyby na toto Janovo poselství organicky navazuje (srov. Mt, s. 3, 2, 4 a 17), zejména pak ve zdůraznění jeho blízkosti (srov. Porsch, 1993, s. 42). Jistý rozdíl můžeme ale zpozorovat v tom, že zatímco Jan upozorňuje především na nutnost vnitřního obrácení, Ježíš sám svým jednáním

toto království zpřítomňuje. Janův pohled tedy nepopírá, ale staví na něm a dále ho rozvíjí. Rozdíl je také v tom, že Jan Křtitel neříká o budoucnosti nic pozitivního, zatímco u Ježíše je budoucnost vůlí samotného Boha, který chce spasit celý svět (srov. Tamtéž, s. 44).

„Ježíš k tomu nepodal žádné souvislé teoretické pojednání nebo definici. Celý jeho život, jeho hlásání slova Božího a jeho praxe jsou vlastním komentářem k tomuto ústřednímu pojmu jeho poselství.“ (Porsch, 1993, s. 42). Navíc podle Markova evangelia je to právě Ježíšův výrok o naplnění času a přiblížení se Božího království (Mk, s. 1 a 15), který uvozuje zahájení Ježíšova vlastního veřejného působení.

3.2.1 Království a kralování

V hebrejštině se pro království ve smyslu územním, pro kralování ve smyslu důstojnosti, ale i pro praktický výkon panovnické vlády užívalo termínu „malkut“. Primárním významem tohoto slova je sice politický způsob vlády (srov. Struppe, Kirschlager, 2000, s. 164), přesto se ostatní významy nestírají, což je dáno také tím, že i fyzický monarcha měl za úkol uplatňovat ve svém panování Boží hodnoty. Každopádně tento pojem nezahrnuje pouze prostorovou představu království (srov. Brown, 1994, s. 82) a jako takový přešel do řeckého prostředí pod pojmem „basileia“ jako překlad. Vzhledem k tomu, že i tento helénský pojem je do dalších jazyků překládán především ve výše zmíněném primárním významu, uvádí se pro jeho upřesnění a naznačení původní širší ustálený výraz „basileia tú theú“ jako ekvivalent hebrejského „malkut“. V Ježíšově pojetí dokonce představuje spíše „Boží vládu“ než „Boží říši“ (srov. Struppe, Kirschlager, 2000, s. 156).

„Pojem království Boží se vykytuje v Novém zákoně více než stokrát, z toho asi sedmdesátkrát v synoptických evangeliích. (...) Dá se říci, že *basileia* znamená jak kralování, tak království tímto kralováním vytvořené.“ (Brown, 1994, s. 82)

3.2.2 Co není Božím královstvím

Přestože nám novozákonní spisy nepodávají přímou definici Božího království a jeho vlády, můžeme z jednotlivých úryvků usuzovat na jeho negativní vymezení. Boží vláda tak zcela jistě není podobná

vládě pozemské, protože se existenčně nespojuje s politickými nároky nebo vnější mocí (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 165). Krásně je to vidět na příkladu Zebedeových synů, kteří poptávají místa po pravici a po levici Boží (Mk 10, s. 35–40). Boží vláda ale nepoptává ani vymezení zvláštního územního prostoru a zcela rozbíjí zažitou a obecně očekávanou představu o obnovení dřívějšího království v geografickém smyslu (srov. Brown, 1994, s. 82). Tuto představu navíc podporují další výroky Nového zákona, které hovoří o vejítí do království Božího a které bývají někdy i zaměňovány s vejítím do života (srov. Mk 9, s. 43).

„Království boží znamená život. To je zcela zřetelné v (...) textu Markově (9,43nn), v němž jsou pojmy „království Boží“ a „život“ zaměnitelné. „Vejít do Božího království“ a „vejít do života“ je totožné.“ (Holtz, 1991, s. 70)

Je proto zjevné, že Ježíšem hláсанé Boží království má jednoznačný transcendentní přesah, ba že tento přesah je přímo konstitutivním momentem Božího království, který ze své podstaty nemá a nepotřebuje mít adekvátní hmotnou podobu (Holtz, 1991, s. 68).

„Boží království je tam, kde panuje Bůh, kde se bez narušení uskutečňuje boží vůle. Je tam, kde je život tak zdravý, jak jej Bůh stvořil a jak sám chce životem být. (...) „Bůh je král“ tedy funkčně a nikoliv staticky či dokonce lokálně.“ (srov. Tamtéž)

3.2.3 Království Boží, nebeské a Kristovo

„Když novozákonní pisatelé hovoří o Božím království, udržují napětí mezi tím, co se již v příchodu Ježíše Krista vlomilo do tohoto světa, a mezi ještě očekávaným dovršením této skutečnosti. (...) Jeho zvěstování Božího království se tak jeví jako dynamicky pokračující poselství.“ (Struppe, Kirschläger, 2000, s. 165)

Podobně apoštol Pavel užívá pojmu království Kristovo spíše k označení aktuální doby a lidí, kteří se snaží žít v evangelijním duchu, a pojem samotný opisuje výrazy pokoje, spravedlnosti a radosti z Ducha svatého (srov. Tamtéž, s. 165). Jedná se však v principu o rozlišení aktuální skutečnosti od budoucího očekávání, rozdíl tedy není striktně významový, ale vystihuje budoucí podřízení Kristova království (které bude bez konce) i Krista samého Bohu Otci (srov. 1 K 15, s. 24–28).

„Pavel tak sice říká také, že *Bůh bude všechno ve všem*, ale nejde tu o splynutí s Bohem, nýbrž o dokonalé společenství. Slova o „podřízení“ vzatá ze společenské oblasti to zřetelně dokládají. Výrok o království bez konce musíme tedy chápat tak, že Kristovo dílo je *definitivním zpřítomněním* Boží vůle a vztahy, které mu odpovídají, nebudou ničím zrušeny nebo narušeny. „Bez konce“ znamená také, že není žádná oblast stvoření, která by se Božím soudu a řádům nového věku vymkla.“ (Pokorný, 1991, s. 103)

Na druhou stranu: „Je třeba si všimnout, že Ježíš skutečnost přísně váže na své jednání. Nikoliv obecně, jednou provždy a všude je království boží přítomné, ale tam, kde Ježíš koná činy uzdravení.“ (Holtz, 1991, s. 72).

Podstatným znakem Matoušova evangelia je časté užívání termínu nebeské království (basileia tón úranón) (srov. Gnilka, 2001, s. 77) oproti Božím království. Nejedná se však patrně o významový rozdíl mezi těmito pojmy nebo odlišení podobných skutečností oproti dalším synoptikům. Užívání tohoto pojmu je nejspíše výrazem Matoušova niterního židovství, které se, jak bylo uvedeno výše, vyhýbá přímému Božím pojmenování.

„Přece se můžeme domnívat, že Ježíš neřikal „království nebeské“, nýbrž „království Boží“, neboť jen Matouš dával přednost přísně židovskému způsobu vyjadřování. Všechny ostatní vrstvy tradice říkají naproti tomu „království Boží“. Matouš vykazuje i jinak ve svém líčení Ježíšova příběhu vliv židovského myšlení a pojmosloví. Z tohoto poznatku můžeme usoudit, že Ježíš právě u ústředního pojmu svého poselství se úzkostlivě neobává vyslovit slovo Bůh, jak bylo charakteristické pro jeho okolí, nýbrž právě naopak o Bohu zcela svobodně a přímo mluvil. Z tradice můžeme vytušit, že Ježíšově zvěsti království odpovídal svobodný a přímý způsob řeči o Bohu.“ (Holtz, 1991, s. 68)

3.2.4 Nynější a budoucí Boží království

Přestože se Boží spasitelná vůle stává novou empirickou zkušeností v působení Ježíše Krista (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 166), zůstává zde problém časového zařazení či problém stanovení začátku působení Božího království. Z praxe Božího zjevení je však zřejmé, že i toto je součástí Božího záměru a hledání exaktního řešení tohoto problému není v tomto případě adekvátní.

„(...) je zřejmé, že „královstvím Božím“ se tu míní skutečnost, která zde ještě není, nýbrž patří teprve budoucnosti. Je-li však již zde, došly dějiny ke svému konci a čas k svému cíli. (...) Ježíš se však zjevně vyhýbal realisticky obraznému líčení přicházejícího království. Forma, v níž se uskuteční život v božím království, bude zcela jiná, než v čase předchozím, i když půjde o život, v němž bude zachována individuální identita.“ (Holtz, 1991, s. 68–69)

Nemusí proto ani na nás působit rozporuplně, že sám Ježíš představuje Boží království jako velmi blízké; dokonce tvrdí, že někteří z posluchačů ani nezemřou a okusí jej (Mk 9, s. 1), zatímco jinde je utvrzuje, že o hodině jeho příchodu ví pouze Otec (Mk 13, s. 32). To nám ozřejmuje, že primárním cílem hlásání není dosažení bližšího časového údaje (Mk 1, s. 15) jeho uskutečnění, ale šíření informace o bezpodmínečné Boží vůli spasit všechny lidi, která již byla zjevena (srov. Porsch, 1993, s. 49).

„Jistota bezprostřední blízkosti království a nejistota chvíle jeho příchodu se však v myšlení, s nímž se tu setkáváme, nikterak nevyklučují.“ (Holtz, 1991, s. 71) „V Ježíšově působení lze tedy už poznat síly budoucího Božího království, zasahující již jakoby do přítomnosti.“ (Porsch, 1993, s. 49) „Nejlepší řešení asi vede tím směrem, že Boží panování se již zpřítomňovalo v Ježíšově osobě, zvěsti a činech, avšak úplné a viditelné prosazení Království nastane v budoucnosti a přijde také skrze Ježíše, Syna člověka. Podobenství jako o hořčičném zrně, kvasu, zrně samostatně rostoucím, rybářské síti a pleveli mezi pšenicí ukazují, že ke Království patří jak přítomné působení, tak vyvrcholení v budoucnosti.“ (Brown, 1994, s. 88)

Proto se také zdůrazňuje, že Boží království stojí za jakoukoliv námahu, jak přesvědčivě ukazuje Matouš v podobenství o pokladu a perle (Mt 13, s. 44–46). Tam se zároveň ukazuje, že Boží vláda není despotická, ale že je postavena na odpuštění a osvobození člověka (Porsch, 1993, s. 45). Toto pojetí podporuje i Lukáš, který popisuje Boží vládu pojmy jako radost, pokoj, důvěra, svatba, otcovský dům (čímž se podobá apoštolu Pavlovi). Zdůrazňuje také radostnou perspektivu Božího panování tím, že příchod Božího soudu kategorizuje podmíněně, tedy jen pokud člověk spásu odmítne (Lk 13, s. 6–9). Ústřední myšlenkou je zde Ježíš, který člověka získává pro budoucnost, kterou nevyhrožuje. Budoucí

perspektiva Království je také naznačena v jeho blahoslavenstvích (Mt 5, s. 1–12). Jeho finální podoba ale přesto teprve přijde, jak je to podáno v podobenství o hořčičném zrně (Mt 13, s. 31–32) nebo o kvasu (Mt 13, s. 33; srov. Holtz, 1991, s. 75).

4 Podobenství a jejich interpretace

V evangeliích můžeme nalézt více než padesát podobenství, která připravují posluchače prostřednictvím symbolického vyprávění na obvyklým způsobem nepřenositelnou skutečnost. Za podobenství (pouze v Janově evangeliu se užívá výrazu příběh) bychom mohli s jistotou označit alespoň 22 míst v Matoušově evangeliu, 9 v Markově evangeliu, 31 v Lukášově evangeliu a 12 v Janově evangeliu, přičemž k příběhům evangelisty Jana nenacházíme u synoptiků žádné paralely. Přestože početně nejvíce podobenství nalezneme u Lukáše, vykazuje největší shodu s ostatními evangeliemi právě evangelium Matoušovo, které má interpretaci téhož podobenství u Marka a Lukáše v 6 případech, pouze u Marka v jednom případě a pouze u Lukáše v 5 případech. Samostatně stojících podobenství pak obsahuje 6, jak ukazuje následující schéma (zvýrazněna jsou ta podobenství, o kterých se v literatuře hovoří nejčastěji v souvislosti s Božím královstvím):

Tabulka č. 1: Paralelní podobenství u synoptiků

Podobenství	Matouš	Marek	Lukáš
Lampa pod nádobou	5,14-16	4,21-22	8,16-17 11,33-36
O dvou stavitelích	7,21-27		6,47-49
Starý šat a nesepraná záplata	9,16	2,21	5,36
Nové víno a staré měchy	9,17	2,22	5,37-38
Rozsévač	13,3-23	4,3-20	8,4-15
Plevel mezi pšenicí	13,24-30		
Hořčičné zrně	13,31-32	4,30-32	13,18-19
Kvas a mouka	13,33		13,20-21
Ukrytý poklad	13,44		
Perla veliké ceny	13,45-46		
Rybářská síť	13,47-50		

Ztracená ovce	18,12-14		15,3-7
Nemilosrdný služebník	18,23-25		
Dělníci na vinici	20,1-16		
Dva synové	21,28-32		
Zlí vinaři	21,33-41	12,1-09	20,9-19
Svatební hostina	22,2-14		14,16-24
Fíkovník	24,32-35	13,28-31	21,29-33
Zloděj	24,43-44		12,39-40
Pošetilé a rozumné panny	25,1-13		
Hřivny	25,14-30		19,11-27
Ovce a kozlové	25,31-46		
Zaseté semeno		4-26-29	
Pán domu na cestách		13,34-37	

Zdroj: Kolektiv autorů: *Biblica – biblický atlas*. Praha: Fortuna Libri, 2007, s. 506.

Tabulka č. 2 a 3: Podobenství vyskytující se pouze v Lukášově a Janově evangeliu:

Podobenství	Lukáš	Příběh	Jan
Věřitel a dva dlužníci	7,41-43	Vanoucí vítr	3,8
Milosrdný samaritán	10,30-37	Ženichův přítel	3,29
Přítel o půlnoci	11,5-13	Rozsévač a žnec	4,35-38
Hloupý boháč	12,16-21	Otec a syn	5,19-24
Bdělí služebníci	12,35-38	Služebník a syn	8,35-36
Věrní služebníci	12,42-48	Dobry pastýř	10,1-18
Neplodný fíkovník	13,6-9	Dvanáct hodin dne	11,9-10
Svatební hostina	14,8-11	Pšeničné zrno	12,24
Stavba věže	14,28-30	Chození ve světle	12,35-36
Král	14,31-33	Mnoho příbytků	14,2-7
Ztracené mince	15,8-10	Vinný kmen a vinař	15,1-8
Ztracený syn	15,11-32	Žena, která rodí	16,20-24
Nepoctivý správce	16,1-13		
Boháč a Lazar	16,19-31		
O postavení služebníka	17,7-10		
Vdova a soudce	18,1-08		
Farizeu a celník	18,9-14		

Zdroj: Kolektiv autorů: *Biblica – biblický atlas*. Praha: Fortuna Libri, 2007, s. 506.

4.1 Zvěstování Božího království v podobenstvích

Ježíšovo praktické zvěstování se odehrávalo v dobovém kontextu, který nebyl jeho pojetí nadcházejícího Božího zjevení nakloněn. Řeč v podobenstvích tak plnila jednak úkol spojovacího můstku mezi dobovým očekáváním a Kristovým sdělením a jednak tak Bůh naplňoval starozákonní předpovědi, které o poselství v podobenstvích hovořily (Mt 13, s. 13–15). Když se tedy lidé, farizeové i zákoníci pohoršovali nad jeho nečekanými zvyky, opáčil jim podobenstvími o ztracené ovci (Mt 18, s. 12–14), o ztraceném penízi (Lk 15, s. 8–10) a o ztraceném synu (Lk 15, s. 11–32), což ovšem nebylo nijak samoúčelné (srov. Holtz, 1991, s. 74–75). Díky použití situací a věcí z každodenního života posluchačů dokázal Ježíš trefně přiblížit prostřednictvím metafor jinak nepoznatelné aspekty nadcházejícího království (srov. Gnilka, 2001, s. 78).

„Tím, že celníkům a hříšníkům otevírá společenství, jsou tito s konečnou platností přijati do společenství Božího. Tak je třeba i tomuto počínání rozumět jako projevení Božího království.“ (Holtz, 1991, s. 75)

4.1.1 Vynaložené úsilí

Kristus jasně představuje svým posluchačům, že Boží království je něco, nač je třeba vynaložit veškeré úsilí, a to jednak aby jej člověk sám dosáhnul a jednak aby někdo nebyl pro toto království ztracen v poslední chvíli (srov. Brown, 1994, s. 90). Výmluvně to pak dokládá podobenstvími o zakopaném pokladu (Mt 13, s. 44) či drahocenné perle (Mt 13, s. 45–46), která jsou svým charakterem zaměřena k budoucímu cíli.

4.1.2 Připravenost a rozhodnutí

Dalším důležitým momentem, který z Ježíšových podobenství vyplývá, je nutnost vědomého lidského rozhodnutí pro Boží království, které by mělo být jednoznačné a definitivní (srov. Brown, 1994, s. 90), jak ukazuje podobenství o pošetilých pannách (Mt 25, s. 1–13). Určitá připravenost na okamžik příchodu království je totiž důležitá věc pro související příchod Božího soudu podle podobenství o veliké hostině (Mt 22, s. 2–14). Tato připravenost však není nikterak v rozporu s faktem, že milost Boží je zároveň nezaslouženým Božím darem člověku (srov. Brown, 1994, s. 90). Naopak o vyvolení i těch „nejméně pravděpodobných“ lidí svědčí

podobenství o dělnících na vinici (Mt 20, s. 1–16) nebo o modlitbě farizeje a celníka (Lk 18, s. 9–14). Dar i celková lidská připravenost jej přijmout jsou podmíněny přijetím Ježíšových norem, které zabezpečuje vstup do Božího království (srov. Mk 10, s. 15).

„Člověka před Bohem neospravedlňují lidské skutky, nýbrž uznání vlastní nehodnosti a bezmezná důvěra v bezpodmínečnou a bezmeznou Boží ochotu k odpouštění.“ (Porsch, 1993, s. 48)

4.1.3 Kontrastní podobenství

Některá podobenství Ježíš pojímá záměrně jako tzv. kontrastní. Jedná se o příběhy, které mj. rozbíjejí tradiční představu zásluha-odměna (Psrov. orsch, 1993, s. 48) tehdejších lidí o Bohu tím, že Boha prezentují ve zcela jiném světle. Tato podobenství mají mnohokrát překvapivý závěr i pro dnešního čtenáře, přesto je tento aktualizovaný obraz Boha ve výsledku mnohem přitažlivější oproti zažitým představám (srov. Tamtéž, s. 46).

Asi nejlepším příkladem je již zmíněné podobenství o milosrdném otci a jeho dvou synech (o marnotratném synu) (Mt 15, s. 11–32), které prezentuje Boha jako skutečně a reálně odpouštějícího, a to i tam, kde již lidský soud váhá. Jako skutečně hledající se zase Bůh projevuje skrze také již zmíněná podobenství o ztracené ovci (Mt 18, s. 12–14) a ztraceném penízi (Lk 15, s. 8–10), která také upřednostňují ztraceného jedinice jakoby na úkor „poslušného“ zbytku. Z jiného pohledu je zase hořčičné zrno (Mt 13, s. 31–32; Mk 4, s. 30–32 nebo Lk 13, s. 18–19) nejmenším zrnem mezi všemi, jeho větve však umožňují vydávat ve výsledku i další dodatečný užitek (srov. Porsch, 1993, s. 46–47).

Přesto se ani v kontrastních podobenstvích nevyhneme zdůraznění spásy jakožto daru. Hezky je to prezentováno např. v podobenství o setbě (Mk 4, s. 26–29), jehož hlavním poselstvím je růst, a to dokonce i v době rolníkova spánku.

4.2 Boží království v návaznosti na Ježíšovy činy

„Při svém posledním pobytu v Jeruzalémě podnikne Ježíš něco nápadného. Z nádvoří před chrámem vyžene kupce a směnárníky. O rozsahu tohoto činu a jeho provedení si v jednotlivostech nemůžeme udělat žádný přesný obraz. Že k němu ovšem došlo, nelze nikterak zpochybnit.

Byl výmluvnou očistou chrámu a stojí tak v bezprostředním spojení s Ježíšovým vyhlášením přicházejícího Božího království.“ (Holtz, 1991, s. 75–76)

Ježíš také dává do souvislosti svoji praktickou vymítačskou službu s Královstvím (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 167), když sám jasně říká: „Jestliže však vyháním demony prstem Božím, pak už vás zastihlo Boží království.“ (Lk 11, s. 20) „Tato nepochybně pravá Ježíšova slova navíc charakteristicky spojují současné projevy Božího království s osobou Ježíše“ (Porsch, 1993, s. 49) „Ve skutečnosti každý člověk, kterého zasáhne Ježíšova zvěst, je jí postaven do blízkosti Božího království.“ (Holtz, 1991, s. 71–72) „Boží vláda se tedy děje tam, kde to Bůh se svou láskou k člověku myslí vážně. Jedinečným způsobem (současně vznešenou formou) je tomu tak v osobě Ježíšově; zde splývají obsah a nositel poselství, Boží láska je personifikována. Ježíš sám je evangeliem, které zvěstuje. (...) Jeho zvěstování spočívá v daru slova i v daru spásy, kterou působí. V tomto dvojím způsobu Ježíšova zvěstování se děje Boží království (...). Ježíšovo slovo a jeho čin tvoří jednotu ve zvěstování Božího království, navzájem se doplňují a nelze je od sebe oddělit.“ (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 167) „(...) ke zvěstování neoddělitelně patří jak to, kým Ježíš je, tak to, co činil; a skutečně uvidíme, že jeho slova, jimiž zvěstoval Království, vedou ke stejným závěrům jako jeho skutky.“ (Brown, 1994, s. 89)

O přímé návaznosti na úzké sepjetí mezi Božím královstvím a postavou Ježíše Krista svědčí i způsob prezentace jeho myšlenek, který byl autoritativnější, ale zároveň osobnější, než bylo známo u proroků (srov. Brown, 1994, s. 92) Ježíš neužíval přenesené interpretace typu „Tak praví Hospodin...“ (Iz 1, s. 24, Jr 2, s. 12), ale „já vám pravím...“. Podobné je v to mnoha výrocích v Matoušově evangeliu, kde dokonce zasazuje své učení do kontextu zákonické doby. „Slyšeli jste, že bylo řečeno... ale já vám pravím...“ (Mt 5, s. 21–22, 27–28, 33–34, 38–39, 44–44) Přestože se různí autoři liší v hodnocení autenticity těchto jednotlivých autoritativních Ježíšových výroků, shodují se v tom, že autentické jsou jistě ty, které se vymezují vůči mojžíšovskému principu, resp. tento vykládají a definitivně upřesňují a objasňují, jak je zjevné na příkladu výroku proti rozvodu (Mt 5, s. 31–32, 19, 7; Lk 16, s. 18).

„Jak to, že Ježíš může mluvit s takovou osobní autoritou, není v synoptických evangeliích nikde vysvětleno; ano, právě toto mlčení v protikladu k vysvětlování proroků, že se k nim stalo slovo Boží, naznačuje dosti „vysokou“ christologii, kde autorita ke vznášení požadavků Božím jménem spočívá jednoduše v Ježíšovi, v tom, kým je. (...) Nevyřizuje slovo Boží, ale mluví sám s Boží autoritou.“ (Brown, 1994, s. 92) Tato autorita je tak očividná (srov. Struppe, Kirschläger, 2000, s. 212) a samostatná, že byla pro mnoho tehdejších posluchačů překvapivá a šokující. Tuto autoritu navíc podporuje Ježíš svým zjevným vymezením se vůči rituálně pojaté sobotě (a vůbec vůči formálnímu plnění požadavků zákona) (srov. Tamtéž) a principům očisty, kterými se necítí být vázán (Brown, 1994, s. 91). Právě tento silný rys Ježíšových promluv je záměrně podtržen na více místech Matoušova evangelia (Mt 5, s. 17–20; 21–48; 12, 8).

Závěr

Matoušovo evangelium koncentrovaně přibližuje v podobenstvích o Božím království tuto přítomnou i nadcházející realitu Božího plánu. Ježíš mohl svým pojetím tehdejší posluchače šokovat zejména v naprosto odlišném pohledu na tento očekávaný fenomén, přesto sám, vědom si radikální odlišnosti zamýšleného Božího věku, nepodával líčení Království realisticky, ale v podobenstvích – tedy způsobem uchopitelným napříč dějinami i kulturními odlišnostmi. Tím ale otevřel Boží království všem lidem.

Přes závěry jednotlivých příběhů, které nemusí být ani pro dnešního čtenáře na první pohled přijatelné a srozumitelné, mohou být tato podobenství velmi efektivním přiblížením Božího záměru s vykoupením člověka i lidstva, neboť ukazují Boha spravedlivého, milujícího, trpělivě čekajícího a připraveného vždy odpouštět.

„Při zpětném pohledu se Mt projevuje jako prvokřesťanský teolog, který za pronikavé změny poměrů nově vykládá Ježíšovo poselství a ukazuje, jak zůstává i ve změněných podmínkách platné, a především že ho lze v praxi realizovat. Je mužem vyrovnanosti, který se staví kriticky k jednostranným, extrémním řešením. Z jeho evangelia je možno jej poznat

jako „zákoníka“, který – podle závěru podobenství 13,52 – je podoben hospodáři, „jenž ze své bohaté zásoby vynáší věci nové i staré“ (přičemž není snad bezvýznamné, že to nové je na prvním místě!). Jeho „cesta středu“ by mohla být modelem pro dnešní církev. V každém případě je jeho evangelium výzvou k smíření a integraci. Vždy bychom se konečně měli řídit hlavním kritériem pro rozlišování duchů a pro příslušnost k Božímu království, totiž konat to, co Ježíš učil.“ (Porsch, 1993, s. 91)

Otázkou tedy zůstává, jak toto přesahové téma uchopit didakticky. Na první pohled samozřejmě zařazení pod oblast 5. 3. 4 Geografie, část Sociální prostředí – „Úvod do filozofie a religionistiky“ stať „Učivo“, bod „víra v lidském životě“ (RVP G, 2007, s. 35) bych jako primární oblast nedoporučil. Jedním z důvodů je fakt, že Rámcový vzdělávací program pojímá učivo těchto oblastí jako předmět širšího sociálního prostředí, zatímco pojem „Boží království“ je terminus teologický a není sociálně nijak vymezen. Druhým důvodem je fakt, že obsahově by mohl spadat pouze do osnov nepovinného předmětu „Výuka náboženství“, který však není programem přímo předpokládán,¹ a proto zde není ani popsán.

Vzhledem k transcendentnímu pojetí skutečnosti, kterou tento pojem představuje, bych doporučil jeho zařazení v oblasti 6.3 Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, část „Přínos průřezového tématu k rozvoji osobnosti žáka“ (RVP G, 2007, s. 69–70) a to (po představení vlastního tématu) formou řízené diskuse, nikoliv frontálně. Pokud totiž pojem „Boží království“ nepředstavuje kategorii vymezenou geograficky ani politicky na způsob např. státního zřízení, pak může být dobrým základem pro podíl na rozvoji abstrakce a imaginace. Vzhledem ke složitosti jeho uchopení a nesnadnému předávání jeho obsahu bych jej však nedoporučil na školách základních.² Naopak ve vysokoškolském prostředí je svébytně etablován zejména v teologických disciplínách biblistika a dogmatika, kde je však transcendentní pojetí jeho pojmovou součástí (srov. Viviano, 2008, s. 184).

Poznámky:

¹ Povinnost realizace náboženské výuky vyplývá jednoduše z ČI. 16 Listiny základních práva svobod, z ustanovení zákona č. 561/2004 Sb. („Školský zákon“) a ze zákona č. 3/2002 Sb. („O svobodě náboženského vyznání...“), a realizuje se

po splnění předepsaných podmínek na základě Metodického pokynu MŠMT Č. j. 25029/2002-22, který ovšem blíže nespecifikuje obsah výuky předměty, natož doporučené didaktické techniky, prostředky či pomůcky.

² I přes to, že v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (RVP ZV) na str. 133 v oblasti 6.4 Multikulturní výchova (ve znění revize RVP ZV z května 2017 s účinností od 1. 9. 2017) se nachází podobně vymezená část s totožným názvem a obdobným posláním.

Literatura:

Bible

- Jer 26,15
- 1S 8,6-8
- 2S 7,12-16
- Žl 47; 93-100
- Mk 1,15; 4,26-29; 9,1.43; 10,15.,35-40; 13,32
- Mt 1,1.21; 2,23; 3,2; 4,17; 5-7; 10; 12,8; 13; 15,24; 18; 20,1-16; 23-25;
- Lk 6,20-26; 11,20; 13,6-9; 15,8-32; 17,20; 18,9-14
- 1 K 15,24-28

BROWN, R. E. *Ježíš v pohledu Nového zákona*. Praha: Vyšehrad, 1994.

FROLÍKOVÁ, A. *Rané křesťanství očima pohanů*. Praha: H & H, 1992.

GNILKA, J. *Ježíš Nazaretský – poselství a historie*. Praha: Vyšehrad, 2001.

HOLTZ, T. *Ježíš z Nazareta*. Praha: Vyšehrad, 1991.

KLEMENT I. *První list Klementův*, Spisy apoštolských otců, Kalich, 2004.

Kolektiv autorů: *Biblica – biblický atlas*, Praha: Fortuna Libri, 2007.

Kolektiv autorů. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (RVP G)*, Plzeň: Bílý slon, 2007.

OEMING, M. *Úvod do biblické hermeneutiky*. Praha: Vyšehrad, 2001.

PBK: *Výklad Bible v Církvi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

PBK: *Židovský národ a jeho svatá Písma v křesťanské Bibli*. Olomouc: Karmelitánské nakladatelství, 2004.

POKORNÝ, P. *Apoštolské vyznání*. Třebenice: Mlýn, 1991.

POKORNÝ, P. *Literární a teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Vyšehrad, 1993.

PORSCH, F. *Mnoho hlasů jedna víra*. Praha: Zvon, 1993.

STRUPPE, U., KIRCHSCHLÄGER, W. *Jak porozumět Bibli*. Praha: Vyšehrad, 2000.

TICHÝ, L. *Úvod do Nového zákona*. Svitavy: Trinitas, 2003.

TRILLING, W. *Hledání historického Ježíše*. Praha: Vyšehrad, 1993.

VIVIANO, B. T. *Království Boží v dějinách*, Praha: Vyšehrad, 2008.

VOGUA, F. *Dějiny raného křesťanství*. Praha: Vyšehrad, 1994.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Mgr. Petr Nohel, Ph.D.

Univerzita Karlova

Ovocný trh 5

116 36 Praha 1

e-mail: petr.nohel@ruk.cuni.cz

Pojem „kampaň“ v českých médiích

Jan PODZIMEK

The Term „Campaign“ in the Czech media

Abstract: This study focuses on „campaign“ as a semiotic sign, and through the analysis of its representation in the Czech media, it comes to the typology of different meanings of this term. The analysis takes into account semantic, syntactic and pragmatic structures. I have used tools both for the logic-factual analysis of semiotic structures and for the linguistic analysis. I used those two attitudes interconnectedly; the necessity of this method can be best seen on the topic of the crucial role of modifiers. The study also analyses the relation of the media to the semantic definition of the term „campaign“. The conclusion presents a general nature of the term „campaign“ in relation to the analysed categories, including the socio-constructivist frame the study is based on.

Key Words: Campaign, Semiotic Analysis, Semiotics, Czech Media

Úvod

Pojem „kampaň“ patří mezi výrazy, kterých je mediální prostor natolik plný, že jim nevěnujeme zvláštní pozornost. V posledních letech však získal i další, nový význam. Výrok premiéra Babiše „Je to kampaň“ posouvá konotace od neutrálních k negativním a má další sémantické, pragmatické a syntaktické vlastnosti, které popíši níže. Tato skutečnost

mě vedla ke snaze zmapovat celkově způsoby používání pojmu „kampaň“ v současných českých médiích.

Výzkum navazuje na mé předchozí studie *Zdi a ploty v kontextu migrace* (Podzimek 2017) a *Pojem „fake news“ v českých médiích* (srov. Podzimek, 2018), které spojuje obdobná metoda, a především sociálně-konstruktivistický rámec (srov. Berger, Luckmann, 1999), z něhož plyne, že způsob, jakým média reprezentují určité pojmy, má vliv na to, jak tyto pojmy vnímá veřejnost, což může mít za následek změnu jejich významu a postoje k nim. Tato změna přitom nenastává jen v průběhu času (s vývojem jazyka), ale i se změnou kontextu, kdy zdánlivě stejné slovo získává v různých kontextech odlišné významy. A právě na to se zaměřuji v této studii.

1 Záměr výzkumu, metoda a zkoumaný vzorek

Cílem výzkumu bylo zmapovat různé významy pojmu „kampaň“ v současném českém mediálním prostředí a způsoby a kontexty jejich reprezentace. Sekundárním cílem bylo prozkoumat vztah médií k vymezení jednotlivých významů pojmu „kampaň“.

Použitou metodou byla kvalitativní obsahová analýza, konkrétně sémiotická analýza.

Základem mé metody je zkoumání ukotvení pojmu ve vztahu k ostatním znakům, a to za pomoci zmapování jak sémiotických struktur (nadřazenost, souřadnost, podřazenost aj.), tak lexikálních vztahů (synonymie, antonymie, homonymie). Jako základní rámec propojující jednotlivé části a aspekty analýzy jsem využil Morrisovo členění na syntaktiku, sémantiku a pragmatiku (Morris 1938); nezbytný byl též Saussurův koncept syntagmatických a paradigmatických vztahů (Saussure 1996)¹. Analytické nástroje, s nimiž jsem pracoval, můžeme rozdělit na ty, jež zkoumají oblast logicko-faktických vztahů, a ty, které se zabývají jazykovými vztahy. Do první oblasti patří především hierarchické vztahy a presupozice, do druhé oblasti mj. rozbor konotací, obrazných pojmenování a odvozených slov. Součástí obou oblastí jsou implicitní, skryté významy. Výsledky obou přístupů je nutné propojovat, jak se přesvědčíme dále.

Vzorek tvořily publicistické texty ze čtyř českých zpravodajských webů, konkrétně aktualne.cz, denik.cz, lidovky.cz a novinky.cz. Publicistické texty byly zvoleny proto, že se v nich autoři mohou rozepsat a zasadit zkoumaný pojem do širšího kontextu, což je v případě tak obecného slova, jako je „kampaň“, v podstatě nutné.² Webové verze jsem upřednostnil proto, že na stránky na monitoru se vejde více komentářů než na stránky novin.³

Zkoumané období bylo od 1. ledna 2015 do 31. března 2019. Za pomoci databáze Newton Media jsem určil 10 měsíců s nejvyšším výskytem pojmu „kampaň“ v daných médiích a v každém z těchto měsíců jsem pak vybral období cca 1 týdne, obvykle s nejvyšším výskytem daného pojmu.

Použitou databází byla zmíněná Newton Media, klíčovým slovem „kampaň“. Takto jsem získal 92 článků, přičemž všechny byly ve výzkumu použity coby relevantní.

2 Rozdílné významy pojmu „kampaň“

Hlavním výsledkem výzkumu je zmapování různých významů pojmu „kampaň“. Členění, které zde nyní předložím, je výsledkem analýzy každého jednotlivého výskytu za pomoci výše uvedených metodologických prostředků. Je důležité zdůraznit, že žádná kritéria členění nebyla stanovena předem – všechna vyplynula až z výzkumu jednotlivých výskytů.⁴ Týká se to i kritéria času, k němuž se kampaň vztahuje, subjektu, tj. osoby či instituce, která kampaň pořádá, resp. jíž je inzerována, a zabarvení pojmu v lingvistickém smyslu; toto jsou tři kritéria, která se vyskytují při popisu všech druhů významů a která ve výsledném členění hrála klíčovou roli.

Provedená analýza nabízí jemnější rozlišení jednotlivých významů pojmu „kampaň“ než slovníky. *Slovník českých synonym* uvádí, že kampaň je „1 boj (proti čemu), tažení 2 akce (politická) 3 agitace, propagace“ (Pala a Všianský 1994, s. 103) a *Stručný etymologický slovník* uvádí: „kampaň tažení proti někomu; hlavní provoz. Z fr. *campagne*, vl. venkov, pole, tj. válečné od lat. *campus* pole. Srov. šampión, *kamp*“ (Holub a Lyer 1978, s. 214).

Ve výzkumném vzorku jsem zpozoroval celkem osm rozdílných významů pojmu „kampaň“:

1. Kandidátská kampaň. Jde o politickou kampaň, která probíhá jen v určitém čase, tj. v předvolebním období. Kampaň je vedena v zájmu určitého subjektu, kterým je v tomto případě jednotlivec (kandidát na prezidenta či senátora) či instituce (politická strana). Zabarvení pojmu je neutrální. Příklad: „Zemanova kampaň“.⁵

2. Kampaň jako období. Předvolební období bývá někdy souhrnně označováno jako „kampaň“ (neboť je plně kampaní jednotlivých kandidátů). I v tomto případě se význam váže k předvolebnímu času a má neutrální zabarvení, není však spojen s žádným konkrétním kandidátem (resp. leda se všemi obecně). Příklad: „Prezidentská kampaň před druhým kolem přímé volby jede.“⁶ či „Topolánek naskočil do kampaně na poslední chvíli [...]“.⁷

3. Reklamní kampaň. Slovo „kampaň“ nemá jen politický rozměr. Reklamní kampaně jsou všudypřítomné a poměrně specifické.⁸ Z hlediska času mohou být spuštěny a ukončeny kdykoli (i když je zde určitá logika spojená s produktem, cílovou skupinou a médiem či platformou, jež inzerci poskytuje). Subjektem je zde inzerent a zabarvení pojmu je neutrální. Příklad: „[...] lidí, kteří uvěřili barnumské kampani, že se otevře velký obchodák [...]“⁹ či „[...] věříte, že nepoužijí vaši občanku na billboardovou reklamní kampaň“.¹⁰

4. Agitační kampaň. Jak uvádí výše zmíněná definice ze *Slovníku českých synonym*, každá kampaň má v sobě část agitace a propagace. Tento význam pojmu „kampaň“ však označuje projevy členů veřejné sféry k politice a dalším oblastem, a to formou agitace pro/proti něčemu. Z časového hlediska může taková kampaň začít kdykoli; začne-li před volbami, může být vykládána ve významu č. 7 či 8 (viz níže). Subjektem je zde téma, osoba či instituce, za kterou či proti které se kampaň staví. Jde tedy o případ negativního vymezování se vůči předmětu kampaně. (U reklamních kampaní tomu odpovídají např. kampaně proti kouření.) Patrně to je důvodem, proč iniciátor/organizátor agitační kampaně nebývá vždy známý. Zabarvení pojmu je neutrální. Příkladem jsou kampaně proti církvím,¹¹ palmovému oleji¹² či sexuálnímu obtěžování¹³ nebo naopak na podporu počítačové vzdělanosti¹⁴ či brexitu.¹⁵

5. Politická permanentní kampaň. Jestliže předchází případ kladl maximální důraz na agitaci, zde je naopak kladen na propagaci: permanentní

kampaň je snaha prezentovat každou událost (a pseudoudálost, použijeme-li známý pojem D. Boorstina (1992)) ke kontinuálnímu udržování a zlepšování svého obrazu v očích veřejnosti. Subjektem je zde politik či politická strana a časové omezení zde není – po volbách se změní cíl, ale permanentní kampaň pokračuje. Zabarvení slovního spojení „permanentní kampaň“ je neutrální. Příklad: „Vedl permanentní, pětiletou kampaň za státní peníze.“¹⁶ či „Rozdělenou společností prezident rebel svou permanentní volební kampaní ovšem neuklidní [...]“¹⁷

6. Hybridní kampaň. Tento výraz je terminus technicus, který souvisí s mezinárodní bezpečností. Ocitujme z rozsáhlého popisu na stránkách MVČR: „Hybridní útočník osnuje a provádí aktivity poškozující životní, strategické či obecně bezpečnostní zájmy jiného aktéra a přitom usiluje o vytvoření prostředí, kdy mu za tyto aktivity nelze [...] jednoznačně přiřknout odpovědnost [...]“ (Ministerstvo vnitra České republiky 2019), přičemž jedním z nástrojů hybridní kampaně jsou informace: „sdělovací prostředky, sociální sítě a jiné prostředky šíření informací, jejich manipulativní využití, dezinformační kampaň a propaganda“ (tamtéž). Taková kampaň je tedy velmi neuchopitelná – není jasné, kdo za ní stojí, nemusí být ani jasné, jaký má přesně cíl (protože něčí očerňování může mít za cíl očerňit danou osobu, ale také to může mít za cíl vyvolat podporu dané osoby proti jejímu očerňování); ve výsledku vlastně ani nemusí být jasné, zda taková kampaň probíhá a jaký má rozsah. Časově může probíhat kdykoli, ale pochopitelně graduje v kritických momentech, které mohou změnit povahu společnosti, což jsou především volby. Zabarvení sousloví je neutrální. Příklad: „Ruské [...] zpravodajské aktivity jsou [...] ingerencí do českých vnitřních záležitostí... Ve strategické rovině jsou však vnímány jako součásti ruských hybridních kampaní proti Ukrajině, NATO a EU.“¹⁸

7. „Pomlouvачná kampaň“. Začneme tentokrát naopak příklady: „Hejtman od začátku záležitost bagatelizuje: pomlouvачná kampaň... a tak dále.“¹⁹ či „Veškerou kritiku označují za diskreditační kampaň a odráží ji až s arogancí.“²⁰ V tomto případě je hlavním subjektem ten, na koho kampaň míří, přičemž zabarvení je zde vždy negativní, vyjádřené nějakým přívlastkem. Iniciátor pomlouvачné kampaně obvykle přímo jmenován nebývá. Časově zde žádné omezení není. To vše

souvisí s lingvisticko-sémiotickým principem tohoto druhu použití pojmu „kampaň“. Slovo „kampaň“ zde totiž slouží především jako nosič a umocňující prvek přívlastku. Rozdíl mezi výrokem „Je to pomluva.“ a „Je to pomlouvачná kampaň.“ spočívá v tom, že přidáním slova „kampaň“ říkáme, že jde o *sérii* pomluv, o záměrné *tažení* proti dotyčnému. Jde tedy o určitý druh zdůraznění, podobný např. obratu „hromada lží“. Jádro sdělení však stále spočívá ve slově „pomluva“.

8. „Antibabišovská“ kampaň. Jeden článek citoval známá slova pana premiéra: „Určitě si to nepamatuju, že bych se na toto téma scházel. Je to kampaň. Vy pořád jen řešíte lži o mně.“ Později: „Dneska už vím, že to byla provokace.“²¹ Tento způsob použití pojmu „kampaň“ je mimořádně zajímavý. Z pragmatického hlediska jde o obdobu předchozí varianty, v tomto případě však není užito žádného přívlastku (*pomlouvачná* k., *diskreditační* k. aj.), pragmatický smysl a s ním spojené negativní konotace vyplývají až ze širšího kontextu. Jestliže v předchozím případě slovo „kampaň“ slouží spíše jako určitý „nosič“ negativních přívlastků, v tomto případě jsou přívlastky plně nahrazeny konotacemi. Nejde však o všechny možné konotace, protože pojem kampaň může mít řadu negativních i pozitivních konotací. V tomto případě jde jen o ty, které slouží danému pragmatickému účelu, tj. prohlásit se za oběť (viz předchozí bod). Pojem „kampaň“ lze tedy v tomto ohledu považovat za novotvar. Dokladem toho je i velké (byť třeba chvilkové) rozšíření tohoto způsobu užití pojmu „kampaň“ mezi veřejností, byť povětšinou v rámci politického humoru. Jiný výskyt než citaci A. Babiše jsem ve vzorku nenalezl. Vzhledem k tomu, nakolik je věta „Je to kampaň.“ vysmívaná, je možné, že se jí ostatní politici vyhýbají.

Podíváme-li se souhrnně na různé způsoby používání pojmu „kampaň“, vidíme zde několik věcí. S výjimkou reklamních kampaní platí, že ty významy pojmu „kampaň“, které neobsahují jasné časové vymezení (tj. předvolebním obdobím), jsou považovány za poněkud nečisté a neférové (významy č. 4 až 8). Podobně negativní konotace vyvstávají i ze skutečnosti, že není znám organizátor kampaně (významy č. 4, 6, 7 a 8). Tato skutečnost však s sebou přináší i jednu výhodu – člověk, který prohlašuje, že je proti němu vedena kampaň, může za dané situace sám utvářet obraz strůjce oné kampaně. Pokud jde o jednotlivé významy

pojmu „kampaně“, vidíme, že jsou určovány především kontextem a přívlasky. Ukázalo se přitom, že přívlasky nejsou potřebné jen u významu č. 2 (k. jako období) a u významu č. 8 („antibabišovská“ k.).

3 Přívlasky

Uvedl jsem, že přívlasky jsou zásadní pro určování jednotlivých významových variant pojmu „kampaně“ a že bez přívlasky se obejdou jen dvě z osmi (významy č. 2 a 8: k. jako období a „antibabišovská“ k.). Toto tvrzení je však třeba zpřesnit. Přívlasky nemusí být přítomen ani v ostatních významech, a to ve dvou případech.

Za prvé, přívlasky je nejčastějším, ovšem ne jediným způsobem vyjádření faktické skutečnosti, která je jádrem příslušné významové varianty pojmu „kampaně“. Přívlasky tedy nemusí být přítomen, jestliže jeho roli převzal jiný větný člen. Příklad: „[...] kdyby v závěru kampaně Mark Rutte nevyužil turecké kampaně na území EU“²² Gramaticky zde sice není užito přívlasky („*Ruttheho* kampaně“), ale fakticky zde tento vztah je.

Za druhé, jestliže byl zpřesňující člen (v podobě přívlasky či jiného slovního druhu) vyjádřen při předchozím použití pojmu (v minulé větě), ze stylistických důvodů ho máme tendenci neopakovat. Příklad: „Za pravzor téhle kampaně můžeme označit lidovce, neutrácejí [...], kandidátky staví jen tam, kde mají šanci uspět [...] a hodně nechávají kampaně na regionech.“²³ Kampaně, kterou lidovci nechávají na regionech, je samozřejmě *jejich* kampaně, tj. kampaně ve významu č. 1, kandidátská kampaně. Jako přívlasky by zde šlo použít zájmeno „svůj“ („nechávají svou kampaně“), vzhledem k výstavbě věty to však není nutné. Tolik tedy ke zpřesnění role přívlasků.

Zvláštní pozornost jsem věnoval povaze *hodnotících* přívlasků. Hlavní závěry jsou tři: Za prvé, se slovem „kampaně“ nebylo spojováno příliš mnoho hodnotících přívlasků. Možná to částečně souvisí s publicistickým žánrem, který sice nemusí být (a nebyl) neutrální, ale profesionální autoři přesto obvykle nepoužívají zbytečná slova. Za druhé, negativní přívlasky jasně převažují nad pozitivními. Za třetí, hodnotící přívlasky lze rozdělit na ty, které hodnotí kvalitu provedení („mdlá a bez šťávy“, „nudná“,

„dobře zacílená“), a na ty, které hodnotí etiku kampaně („pomlouvačná“, „tvrdá“, „nenávistná“).

4 Zpřesňující vymezení

Jazykové pojmy nejsou vymezeny pozitivně svým obsahem, ale negativně svými vztahy k ostatním termínům v systému (Saussure 1996, s. 144). V této souvislosti se nabízí dva užitečné prostředky pro zpřesnění významu znaku, a to zkoumání sémiotických struktur z hlediska logicko-faktických vztahů (Hodge a Kress 1988, s. 263–264) a zkoumání lexikálního vymezení, tj. synonymních, antonymních, popřípadě homonymních vztahů.

Nejběžnější skupinou logicko-faktických vztahů jsou vztahy hierarchické. V rámci nich jsem zaznamenal především případy souřadnosti. Následující příklad je dobře ilustrativní: „Na výsledcích ČSSD [...] se nepodepsaly jen všeobecně platné faktory jako odklon voličů od zavedených stran, nástup [...] politiky Babišova stříhu nebo [...] nepovedená volební kampaně.“²⁴ Vidíme zde souřadnost 1) *všeobecně platných faktorů*, 2) *nástupu politiky Babišova stříhu*, 3) *nepovedené volební kampaně*. Tyto tři prvky jsou v souřadném vztahu, rozhodně se však nejedná o synonyma, o nichž bude řeč vzápětí. Spojuje je skutečnost, že se dle textu jedná o faktory, které se podepsaly na špatných výsledcích ČSSD.

Pokud jde o zkoumání lexikálního vymezení pojmu „kampaně“ skrze synonymii, antonymii či homonymii, výsledky přinesla jen oblast synonymních vztahů. Pozoruhodný je významový rozptyl objevených pojmů a s tím související závislost na kontextu. Uvedme tři příklady. Kampaně jako *předvolební boj*: „[...] v Bílém domě usedne úplně jiný Trump, než jakého jsme poznali v předvolebním boji.“²⁵ Kampaně jako *příprava na vládnutí*: „Místo účasti na předvolebních setkáních s voliči seděl doma a posílal krátké zprávy přes Twitter. Jenže to je k přípravě na vládnutí málo.“²⁶ Kampaně jako „účelovka“: „Nelze totiž vyloučit, že většina lidí, kteří přijdou k volbám [...] podlehne kampani. Dobře organizované, výborně financované a chytře zacílené [...]. Prostě taková účelovka.“²⁷

Vztah souřadnosti a synonymie jasně ilustruje, že logicko-faktické a lexikální vztahy jsou dva různé aspekty vzájemné provázanosti znaků,

nikoli dva různé způsoby náhledu na totéž. Proto je potřeba zohledňovat oba a vzájemně je usouvztažňovat. Tehdy můžeme narazit na případ, kdy je souřadnost součástí skupiny synonym, ale také na případ, kdy vztah nastolený souřadností odkazuje k logicko-faktické argumentaci a stojí zcela mimo zmíněné lexikální vztahy.

5 Obrazná pojmenování

Zmapování obrazných pojmenování, která se v souvislosti s určitým pojmem používají, představuje další způsob hloubkové analýzy pojmu. V případě „kampaně“ jsem dospěl ke třem zjištěním.

Hojně využívaným tropem byla ironie. Tuto skutečnost lze přičítat patrně spíše povaze vzorku, tj. publicistickému žánru, než povaze pojmu jako takového. Uvedl jsem sice, že použití pojmu kampaň ve významu č. 8, tj. „antibabišovská“ kampaň, je do určité míry vysmívané a je předmětem vtipů, zaznamenaná ironie se však rozhodně nevztahovala jen k tomuto významu. Příklad: „[Prezident] si navzdory opravdu náročné nekampani přece jen ještě dokázal najít čas na aktivity, které s nekampaní neměly zdánlivě nic společného. Kupříkladu právě na úžasné slovní souboje s nemilosrdným, naprosto neservilním moderátorem Jaromírem Soukupem na TV Barrandov.“²⁸

Kampaň bývá popisována nejen jako neživý předmět, resp. událost, ale v jejích popisech se vyskytují i prvky personifikace; není tedy reprezentována jen jako souhrn snažení účastníků kampaně, ale i jako snažení samotné. Příklad: „Zemanova kampaň, Zemanovi příznivci mohou událost dál připomínat a interpretovat jako útok a důkaz zášti a neurvalosti.“²⁹ – událost připomínají a interpretují nejen příznivci, ale i sama kampaň. Určitým logickým (byť ne nutně lingvistickým) opakem je situace, kdy je kampaň používána jako nástroj proti někomu. Zvláštní variantou toho je pak *použití kampaně v kampani*: „[...] kdyby v závěru kampaně Mark Rutte nevyužil turecké kampaně na území EU“.³⁰

Jestliže bychom chtěli použítá obrazná pojmenování nějak kategorizovat, většina z nich patří mezi fráze, floskule a idiomy příznačné pro daný žánr. Kromě toho je zde už jen jedna menší skupina, a to

několik tropů tematicky spojených oblastí hazardních her a sázení. Příklad: „Sázka na negativní kampaň přiláká voliče jen k populistům.“³¹ či „Tuto kartu už Trump opakovaně použil během předvolení kampaně [...]“³²

6 Odvozená slova

Specifickým případem pojmenování spojených s kampaní jsou zvláštní slova odvozená od pojmu „kampaň“ – novotvary či tvary s nízkou frekvencí použití. Prozkoumání vztahu odvozených slov k základnímu pojmu může pomoci zpřesnit jeho sémantické vymezení. Ve vzorku jsem zaznamenal tato odvozená slova: 1) půlkampaň, 2) kampaňovat, 3) kampaniště, 4) anti-kampaň, 5) nekampaň.

Výraz „půlkampaň“ označuje v daném kontextu kampaň, která za moc nestojí, která není dělána naplno (ale jen tak napůl). Pojem – a článek³³ – upozorňují na tzv. vyprazdňování politiky.

Zvláštní výraz „kampaňovat“ není od jednoho autora, nacházíme ho u M. Zvěřiny (lidovky.cz, říjen 2016) a u M. Fendrycha (aktualne.cz, květen 2017); ve stejném Fendrychově článku je i výraz „kampaniště“: „Politici sice kampaňují ozlomkrk, silnice lemují billboardy a tisk plní inzerce.“³⁴ a „Zeman pozval vládní strany na jednání do Liberce, kde právě kampaňuje. [...] Schůzka v Liberci, v jeho momentálním „kampaništi“, měla dokázat, že jedná.“³⁵ Vidíme tedy, že „kampaňovat“ znamená „vést kampaň“, a to především formou osobního setkávání s voliči, a že „kampaniště“ není celá oblast, na kterou se musí daný kandidát zaměřit (u prezidentských voleb celá ČR), ale jen určitá oblast, např. město, na které se zrovna aktuálně soustředí.

„Anti-kampaň“ je poměrně známý výraz, kterým se myslí kampaň mířená proti někomu, obvykle politické straně, spouštěná většinou před volbami a bez jasného autora. (Nezaměňovat s negativní kampaní, kdy jeden politický subjekt založí svou oficiální kampaň na negativním vymezení se vůči jinému politickému subjektu, popřípadě tématu.)

Výraz „nekampaň“ má svůj původ ve slovech Miloše Zemana „Rozhodl jsem se nevést žádnou osobní prezidentskou kampaň“³⁶, která pronesl v roce 2017 v rámci obhajoby prezidentského mandátu. Protože kampaň

vedl – objevil se na plakátech, které zaplatila SPO, usedal v pořadu na TV Barrandov, objížděl kraje –, získal tento výraz ironický podtón a byl poměrně užívaný. Příklad: „Na své straně měl [Zeman] TV Barrandov a v ní každotýdenní rozhovor, ale jaký! Nikdy ostrá otázka, nikdy dialog, celé to bylo pokloněně prozemanovské. Plus další vstřícné pořady bez oponentů, plus „nekampaň“, tedy intenzivní billboardová, letáková a mítinková propagace.“³⁷ – Nekampaň je zde synonymem propagace, uvozovky však naznačují, že šlo o určitý druh kampaně, nikoli o její antonymum. Tento druh zjevně postrádá některé prvky standardní kampaně (rozhovory s oponenty, konfrontační otázky moderátorů aj.).

U zmíněných slov odvozených od pojmu „kampaň“ je zásadní, že nejde čistě o individuální „spisovatelské“ kreace jednotlivých autorů, ale i o pojmy nezávisle užívané více autory. Nelze tedy ani tvrdit, že by autoři článků byli nutně autory těchto odvozených pojmů – mediální sféra sice ovlivňuje sféru veřejnou, ale předtím z ní sama čerpá inspiraci.

7 K roli médií

Je jasné, že o kampani nelze mluvit bez souvislosti s médii. Kdybych zde měl popsat pojem „kampaň“ z hlediska toho, jaké předměty s ním byly v různých kontextech spojovány, byla by média na druhém místě hned za politikou.

Pokud jde o média jako *platformy*, v souvislosti s předvolebními kampaněmi se nejčastěji mluvilo o billboardech („billboardová kampaň“, „stavět kampaň na billboardech“), dále o televizi a o internetu (sociální sítě, dezinformační weby). Kromě prezentace v médiích se však řešila i prezentace kandidátů na setkáních s občany.

Pokud jde o média jako *institute*, řešila se zde především neutralita médií. Mluvilo se konkrétně o TV Barrandov a jejím vztahu k Zemanovi coby kandidátovi na prezidenta³⁸, o podpoře Zemana ve člancích na webu Aeronet³⁹ a o tom, že u komentářů, které psal Václav Klaus ml. pro Reflex a novinky.cz, nebylo v předvolebním období uvedeno, že jde o texty politického kandidáta.⁴⁰

Média vykazují význačné tematické propojení s kampaní, mohlo by se však zdát, že vlastní sémantickou definici pojmu „kampaň“ příliš

neovlivňují. Vliv výše zmíněné politiky je jasně patrný – některé významy pojmu „kampaň“ se váží specificky k předvolebnímu období (významy č. 1 a 2). V případě médií se zdá, že takovýto rozměr chybí, a přesto zde je, dokonce možná ještě silnější. Součástí všech uvedených významů pojmu „kampaň“ je totiž implicitní předpoklad, že kampaň je něco, co má být medializováno. V tomto smyslu jsou média neoddelitelnou součástí kampaně.

Závěr

Z provedené analýzy vidíme, že i běžný výraz, jako je „kampaň“, má celou řadu odlišných významů, které lze zkoumat ze *synchronního* i *diachronního* hlediska. Na synchronní úrovni, tj. v rámci jednoho (současného) stavu jazyka, jde o různé významy, které rozlišujeme podle kontextu a přívlasků, s nimiž se slovo „kampaň“ pojí. Můžeme však vidět i jasný důkaz diachronního vývoje, a to především u významu č. 8, „antibabišovská“ kampaň. Tento druh použití pojmu „kampaň“ je novotvarem s vlastními sémantickými, syntaktickými i pragmatickými specifiky.

Ohledně zmíněných přívlasků se ukázalo, že jejich vliv je pro vytváření jednotlivých významových variant pojmu „kampaň“ skutečně zásadní, neboť bez přívlasku se obejdou jen dvě z osmi (významy č. 2 a 8: „kampaň“ jako období a „antibabišovská“ kampaň). Zároveň jsem vysvětlil, že jádrem role přívlasků je propojení pojmu „kampaň“ s dalším znakem za účelem určení či zpřesnění významu pojmu „kampaň“. Další znak mívá obvykle povahu přívlasku, ale ne vždy. Někdy dokonce nebývá explicitně vyjádřen; obvykle, když je patrné, že zůstává stejný jako v předchozí větě.

Pro zpřesnění významů pojmu „kampaň“ lze účinně použít sémantické struktury, jejichž povahu jsem nazval *logicko-faktickou*, neboť jde o logické vztahy mezi entitami ze sociální (či jiné) reality. Zároveň lze využít i vztahy *lexikální*. Je velmi důležité uvědomovat si, že tyto dva druhy vztahů nejsou totožné a že tedy např. souřadnost nelze v žádném případě ztotožňovat se synonymií – souřadné postavení nacházíme jak v případě synonymie, tak v případech, kdy jde jen o vztah logický, stojící mimo kategorie lexikálních vztahů.

Hlavním rysem obrazných pojmenování souvisejících s pojmem „kampaň“ je častý prvek ironie, který je přítomný i v některých modifikacích toho slova („nekampaň“, „kampaniště“, „kampaňovat“). To svědčí o tom, že i kampaň je součástí politického humoru. U modifikací, jako je „nekampaň“, není možné určit autora; autoři článků, v nichž byl tento výraz použit, se tedy pravděpodobně inspirovali tím, co slyšeli a četli ve veřejné či mediální sféře. Z toho plynou dvě zásadní skutečnosti: Za prvé vidíme, že média jsou institucí se symbolickou mocí, která se podílí na utváření a udržování sociální reality, zároveň jsou však média sama utvářena, udržována a popřípadě proměňována společností, ve které působí. Sémantická proměna významových variant daného pojmu je více než jen záležitost etymologie – dle sociálně-konstruktivistické logiky za každou takovou proměnou stojí změna části společnosti, ať už některé její instituce, nebo sociální skupiny – s proměnou přístupu k pojmu se totiž mění i význam, a to až do té míry, že i když je slovo „kampaň“ dle slovníků významově neutrální, můžeme se dostat do situace, kdy stačí říct: „Je to kampaň,“ aby tím byly – bez použití jakýchkoli přívlastků – evokovány zcela negativní konotace. Za druhé zde můžeme jasně vidět nejasnou hranici mezi veřejnou a mediální sférou – mimořádně rozostřenou zejména v případě sociálních sítí.

Významové variace pojmu „kampaň“ obsahují dvě zásadní implicitní skutečnosti. Za prvé, že jde o záležitost spjatou s agitací a propagandou, ve většině případů politickou. Za druhé, že kampaň (nebo nějaká její součást) má být medializována. Toto platí obecně. Nelze ovšem tvrdit, že prostředkem oné medializace by měla být jen masová média – kampaň obsahují osobní setkání s občany, e-maily (např. u dezinformačních kampaní), billboardy aj. Propojení kampaň s médii je v tomto smyslu od podstaty neodmyslitelné.

Poznámky:

- ¹ Saussure sám používal pojmy „syntagmatický“ a „asociativní“. Používání pojmu „paradigmatický“ prosadil L. Hjelmslev. Více viz tamtéž, v poznámce č. 248 na s. 414–415.
- ² Předchozí studii – rozbor pojmu „fake news“ – jsem naopak prováděl na vzorku zpráv. Pojem byl tehdy nový a velmi diskutovaný; širší veřejnost jej neznala

a každá zpráva o něm proto tehdy musela – byť sebestručněji – uvést, o co jde. (Viz Podzimek 2018.) Naopak pojem „kampaň“ je v českém jazyce používán přes 100 let (viz <https://syd.korpus.cz/>, zadat slovo „kampaň“ a kliknout na „hledat v historii“).

- ³ Přesto chci zdůraznit, že šlo výhradně o oficiální články z rubrik pro názory a komentáře, nikoli o texty čtenářů z řad veřejnosti.
- ⁴ V tomto bodě musím upozornit, že výzkum si neklade nárok na úplnost, protože je pochopitelně možné, že existují i některé významy pojmu kampaň, které se ve vzorku nevyskytly.
- ⁵ LIPOLD, Jan. Druhé kolo nemá favorita. Drahoš musí napumpovat lidi, co už u voleb byli. A Zeman shánět nové. In: *aktualne.cz* [online]. 13. 1. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ⁶ FENDRYCH, Martin. Zeman má strach, že prohraje. Jeho tým vypustil špinící inzeráty a bude hůř. In: *aktualne.cz* [online]. 18. 1. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ⁷ ZVĚŘINA, Martin. ZVĚŘINA: Věrohodnost vítězí. Peníze nehrají v kampani nejdůležitější roli. In: *lidovky.cz* [online]. 14. 1. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ⁸ Mezi reklamu zde ovšem neřadím tzv. politickou reklamu, protože to je zvláštní případ, který většinou odpovídá významu č. 1.
- ⁹ KLAUS ml., Václav. KOMENTÁŘ: K čemu jsou holky na světě? - Václav Klaus ml. In: *novinky.cz* [online]. 23. 1. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹⁰ KLAUS ml., Václav. KOMENTÁŘ: GDPR, ochrana za každou cenu - Václav Klaus ml. In: *novinky.cz* [online]. 13. 11. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹¹ FENDRYCH, Martin. Kádrovák Zeman: Kardinál Vlk si mou přítomnost nezaslouží. Stačí věnec. Prezident klesá hloub. In: *aktualne.cz* [online]. 21. 3. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹² ZVĚŘINA, Martin. ZVĚŘINA: Ďáblův palmový olej aneb kampaň je svatá. In: *lidovky.cz* [online]. 4. 4. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹³ MACHALICKÁ, Jana. MACHALICKÁ: Nový hon na čarodějnice. Při hodnocení sexuálního obtěžování použijeme rozum. In: *lidovky.cz* [online]. 14. 11. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹⁴ LIPOLD, Jan. Zeman a porno 2: Špatná špionážní komedie z prostředí banánové diktatury. In: *aktualne.cz* [online]. 4. 4. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹⁵ KULIDAKIS, Thomas. KOMENTÁŘ: Evropská unie není jako Sovětský svaz, to jen brexitáři jsou neschopní – Thomas Kulidakis. In: *novinky.cz* [online]. 3. 10. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹⁶ FENDRYCH, Martin. První kolo bylo referendem o Zemanovi. Investoval do něj vše a prohrál. Drahoš má naději. In: *aktualne.cz* [online]. 13. 1. 2018 [cit. 27. 4. 2019].

- ¹⁷ TOMSKÝ, Alexander. KOMENTÁŘ: Ohlédnutí za rokem Ameriky – Alexander Tomský. In: *novinky.cz* [online]. 13. 1. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹⁸ FENDRYCH, Martin. Ruští a čínští špióni v Česku řadí jak Černá ruka. Prezident a vláda nevidí, neslyší. In: *aktualne.cz* [online]. 25. 10. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ¹⁹ LIPOLD, Jan. Hejtman Zimola vysvětluje, proč jeho manažer bere víc než Merkelová. Obrázky z resortu Lipno. In: *aktualne.cz* [online]. 5. 4. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁰ KLESLA, Jan. KLESLA: 22 amatérů. Piráti vystupují nečitelně a vymlouvají se. In: *novinky.cz* [online]. 12. 11. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²¹ FENDRYCH, Martin. Babiš „na zdraví vlastních dětí“ tvrdil, že nezasahuje do svých novin. Lhal a lhal. In: *aktualne.cz* [online]. 9. 5. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²² PETRÁČEK, Zbyněk. PETRÁČEK: Brýlemi armagedonu: k čemu lze po volbách gratulovat Nizozemcům. In: *lidovky.cz* [online]. 17. 3. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²³ ZVĚŘINA, Martin. ZVĚŘINA: Půlkampaň. Krajské volby připomínají povinné cviky. In: *lidovky.cz* [online]. 2. 10. 2016 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁴ LIPOLD, Jan. Sešup ČSSD v číslech. Za 11 let přišla o 1,36 milionu voličů, v Mostě o 86 procent. In: *aktualne.cz* [online]. 22. 10. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁵ ŠVAMBERK, Alex. KOMENTÁŘ: Miliardář Trump pronesl projev kovaného socialisty – Alex Švamberk. In: *novinky.cz* [online]. 21. 1. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁶ KULIDAKIS, Thomas. KOMENTÁŘ: Poučení pro Českou republiku z Wildersovy nizozemské prohry – Thomas Kulidakis. In: *novinky.cz* [online]. 16. 3. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁷ MITROFANOV, Alexandr. Očima Saši Mitrofanova: Zlí holubi se vracejí. In: *novinky.cz* [online]. 10. 10. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁸ PEHE, Jiří. KOMENTÁŘ: Demise musí počkat – Jiří Pehe. In: *novinky.cz* [online]. 19. 1. 2018 [cit. 27. 4. 2019].
- ²⁹ Viz pozn. 5.
- ³⁰ Viz pozn. 22.
- ³¹ ZVĚŘINA, Martin. ZVĚŘINA: Nahraní jsou všichni. Vládní krize má jednoduché a rozumné řešení. In: *lidovky.cz* [online]. 10. 5. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ³² Viz pozn. 25.
- ³³ Viz pozn. 23.
- ³⁴ Tamtéž
- ³⁵ FENDRYCH, Martin. Lepší Česko: Zemanův podraz číslo 2 nevyšel. Babiš uznán parlamentem za lháře. In: *aktualne.cz* [online]. 11. 5. 2017 [cit. 27. 4. 2019].
- ³⁶ Ren, zpe, Novinky. Nepovedu kampaň, sliboval Zeman. Nyní se však objevují jeho billboardy. In: *aktualne.cz* [online]. 4. 12. 2017 [cit. 14. 5. 2019].
- ³⁷ Viz pozn. 16.

³⁸ Viz pozn. 16 a 28.

³⁹ FENDRYCH, Martin. Proruské servery ničí Česko. Babišovi pomohly vyhrát volby. Co s nimi jako premiér udělá?. In: *aktualne.cz* [online]. 15. 11. 2017 [cit. 27. 4. 2019].

⁴⁰ MOLÁČEK, Jan. Klaus mladší si stěžuje, že ho před volbami „nepouštěli do televize“. Není to pravda. In: *aktualne.cz* [online]. 26. 10. 2017 [cit. 27. 4. 2019].

Literatura:

BERGER, P. L., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Přeložil Jiří SVOBODA. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

BOORSTIN, D. J. *The image: a guide to pseudo-events in America*. New York: Vintage Books, 1992.

Co jsou hybridní hrozby. *Ministerstvo vnitra České republiky: Centrum proti terorismu a hybridním hrozbám* [online]. Ministerstvo vnitra České republiky, 2019 [cit. 2019-04-28]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/cthh/clanek/co-jsou-hybridni-hrozby.aspx>

HODGE, B., KRESS, G. R. *Social semiotics*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1988.

HOLUB, J., LYER, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

MORRIS, CH. W. *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1938.

PALA, K., VŠIANSKÝ, J. *Slovník českých synonym*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994.

PODZIMEK, J. Zdi a ploty v kontextu migrace. In *Civilia: Odborná revue pro didaktiku společenských věd*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017, roč. 8, č. 1, s. 143–156.

PODZIMEK, J. Pojem „fake news“ v českých médiích. *Civilia: Odborná revue pro didaktiku společenských věd*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, roč. 9, č. 2, 23–36.

SAUSSURE, F. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996.

SyD: *Korpusový průzkum variant* [online]. Ústav Českého národního korpusu, 2015 [cit. 2019-04-28]. Dostupné z: <https://syd.korpus.cz/>

Tento výzkum byl podpořen z projektu SVV IKSŽ FSV UK 260464.

Kontakt na autora příspěvku:
Mgr. Jan Podzimek
Univerzita Karlova
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: jan.podzimek@fsv.cuni.cz

Vybrané aspekty a specifika formování občanské společnosti a politického stranictví v rámci Habsburské monarchie druhé poloviny 19. století s přihlédnutím k Moravě¹

Pavel KRÁKORA

Chosen Aspects and Specifics of the Formation of Civil Society and Political Party Spirit within the Habsburg Monarchy of the Second Half of the 19th Century with Regard to Moravia

Abstract: The text focuses on the formation of civil society and political party spirit in the framework of the Habsburg monarchy in the second half of the 19th and early 20th century. In order to better understand the basic and fundamental contexts, a region of Moravia was chosen to illustrate the development of society and political parties. Moravia was one of the most developed areas within the Habsburg monarchy – politically, economically and socially (rich social life, a developed network of schools, cultural organizations and others). Another important factor in this respect was the relative proximity of Vienna, the capital city of the monarchy, and Prague, the centre of the Czech lands on the other. Immediately after the restoration of the constitution in 1861, there was an expansion of social life in Moravia, which was closely linked to the emergence of political parties as a manifestation of the gradual emancipation of civil society. From today's perspective, this process showed some deficits, such as the honorary nature of political parties or limited

voting rights. However, in the contemporary context we can speak of a fundamental divide that initiated the gradual transformation of the original patrimonial (feudal) society into a modern civil society with all its customs and institutes. In the conditions of Moravia, which was part of not only the Habsburg monarchy, but also the narrower framework of the Czech lands, the process of forming civil society corresponded to the process of forming the modern Czech nation and the Czech national consciousness. However, this also contributed to the rise of nationalism reflected in the Czech-German antagonism, which, in addition to the war events of 1914–1918, became one of the important factors of the Austro-Hungarian monarchy collapse.

Key Words: Civil society, Political parties, History, Education, Habsburg Monarchy, Moravia

Úvod

Občanská společnost a s ní úzce spjaté politické stranictví jsou v současnosti vnímány jako základní elementy nezbytné pro korektní fungování demokratické a pluralitní společnosti. Jejich historická geneze se však značně lišila a závisela na konkrétním politickém prostředí daného státu, povaze národní entity (tzv. socio-morálním milieu), úrovni ekonomického rozvoje a dalších faktorech. Významný předěl celeoevropského významu představuje v daném ohledu rok 1848, který byl impulsem pro rozšíření zásad parlamentarismu ve stávajících absolutistických monarchiích a také – a tento faktor je nutné zvlášť zdůraznit – k transformaci poddaného v občana. Zároveň s tím došlo k probuzení nového fenoménu, jehož nejvýraznějším atributem se stalo sdružováním občanů do spolků a následně i politických stran jako reprezentantů snahy aktivně participovat na veřejném dění a moci. V důsledku značné různorodosti a specifik je v širším obecném kontextu proces vzniku občanské společnosti a politického stranictví poměrně těžce uchopitelný. Následující pasáže textu se proto omezí na teritorium Habsburské monarchie s přihlédnutím k českým zemím, které jsou pro vývoj občanské společnosti a politického stranictví ilustrativní, a to jak z hlediska jejich historického vývoje,

tak především z hlediska struktury (stavovské, sociální i národnostní) zdejší společnosti.

1 Teoretické a metodologické ukotvení

Otázky související s utvářením občanské společnosti a politického stranictví v kontextu českých zemí se staly v posledním období zhruba dvaceti let předmětem intenzivního zájmu české historické vědy. V širším kontextu Evropy (se zřetelem na Evropu střední) je dané problematice dlouhodobě věnována systematická pozornost v rámci německé historiografie, kde se zformovaly dva proudy reprezentující poněkud odlišné metodologické přístupy a východiska. První představuje tzv. frankfurtská škola, která v souvislosti s formováním občanské společnosti (bürgerliche Gesellschaft) zdůrazňuje (a to již od přelomu 18. a 19. století) nezastupitelný význam a roli středních a velkých měst, kde se mohly na pozadí hospodářského rozmachu spjatého s modernizací a zaváděním nových progresivních výrobních postupů rozvíjet liberální ideje eliminující původní stavovské rozdíly.

Určitým protipólem vůči frankfurtské škole je teze tzv. bielefeldské školy, jejíž představitelé vyzdvihují při formování občanské společnosti význam inteligence (učitelů všech typů škol včetně univerzit, soudců, právníků, lékařů, inženýrů a dalších profesí) a úřednictva (srov. Faso- ra, Hanuš, Malíř, 2006, s. 12). V daném ohledu – ať již se jedná o směr frankfurtský či bielefeldský – je nezbytné přihlédnout k specifikům (politickým, kulturním a hospodářským) prostředí Německa poloviny 19. století, které se v mnohém lišily od poměrů v jiných částech Evropy, a to včetně tehdejší mnohonárodnostní a tradicionalistické Habsburské monarchie.

Ucelený koncept formování občanské společnosti v podmínkách Rakousko-Uherska (do roku 1867 Rakouské monarchie) byl zpracován v rámci vídeňského historického badatelského centra (reprezentovaného zejména historikem P. Urbanitschem), které v mnoha ohledech vychází z metodického pojetí zmíněné frankfurtské školy.² Důraz je při tom kladen na politickou, společenskou a v neposlední řadě i hospodářskou situaci v habsburské monarchii v období po roce 1848. Z konceptu

tzv. vídeňské školy vychází v převážné většině také historici v rámci České republiky, přičemž tento trend je patrný zejména v její východní části, geograficky bližší Vídni – tj. na Moravě. Prosadila se zde a byla akceptována teze, že občanská společnost se formovala v prostředí měst (zejména větších), která poskytovala nezbytné zázemí (hospodářské, kulturní, sociální a intelektuální) a umožňovala původním měšťanským vrstvám stát v popředí procesu vytváření samosprávných institucí a s nimi úzce provázaného fenoménu politického stranictví a spolkového života.

Skutečnost, jak občanská společnost vyrůstala v úzkém sepjetí s etablovanými se politickými stranami, lze názorně ilustrovat právě na příkladu habsburské monarchie (resp. její předlitavské části) druhé poloviny 19. století. Významná role v tomto procesu zde připadala jednotlivým zemím, které do značné reprezentovaly autonomní a svébytné politické entity v čele se zemskými sněmy. Nejinak tomu bylo v případě Moravy, jež se nacházela v blízkosti hlavního města monarchie Vídně a v rámci Rakousko-Uherska (od roku 1867) patřila k zemím, kde občanská společnost a politické stranictví zaznamenaly od šedesátých let 19. století intenzivní rozmach.

2 Občanská společnost a její provázanost s fenoménem politického stranictví

První pokusy o emancipaci občanské společnosti a politických stran v rakouské monarchii lze klást již do předbřeznové doby – tj. období před rokem 1848 – a to především v souvislosti s posilováním společenských a ekonomických pozic měšťanských vrstev buržoazie a také se snahou tehdejších zemských stavovských reprezentací o větší politickou participaci. Ke zřetelnému vyhranění občanských a politických platforem však dochází až v revolučních letech 1848 a 1849 v souvislosti se zavedením konstituce a ustavením volené vídeňské říšské rady.³ Podobný proces proběhl i na úrovni jednotlivých zemí (včetně Moravy), kde došlo k transformaci zemských sněmů na volené zastupitelské sbory.

Pokud se zaměříme na fungování politických stran jako stěžejního faktoru umožňujícího rozvoj občanské společnosti, lze konstatovat, že v daném ohledu se habsburská monarchie vyznačovala několika specifiky.

K těm nejpodstatnějším bezesporu patřilo vymezení politických stran na úzce nacionální bázi, kdy se politické subjekty identického programového a ideového zaměření konstituovaly v rámci dané národní entity. V případě Moravy (stejně tak i Čech) šlo o české a německé politické strany, které vždy kandidovaly zvlášť a na zemském sněmu často stály proti sobě.⁴ Další specifikum při formování a následném působení politických stran představovalo uplatnění tzv. zemského principu. Podstata této skutečnosti spočívala v jednoduchém principu – obdobně jako v případě nacionálně definovaných stran. Organizační struktura konkrétního politického subjektu nepřesahovala pouze pomyslnou hranici národnostní, ale i reálnou hranici dané země. V rámci jedné země tak vedle sebe existovaly identické české a německé strany (liberální, agrární, křesťanské či socialistické), které měly zároveň v naprosté většině svůj protějšek v sousední zemi (Čechy, Slezsko, Dolní Rakousy). Vzhledem k tomu lze konstatovat, že „důsledkem těchto určení bylo relativně oddělené formování českých a německých politických stran a jejich systémů na Moravě“, a že „české politické strany na Moravě vznikaly v úzké souvislosti s vývojem českého národního hnutí a že hledaly a nacházely spojence v českých politických stranách v Čechách a ve Slezsku..., podobně jako německé politické strany na Moravě hledaly oporu v německých stranách v ostatních korunních zemích monarchie“ (Malíř, 1996c, s. 22).⁵

Typickým atributem politických stran habsburské monarchie v počáteční fázi parlamentního systému – tj. období přibližně tří desetiletí vymezených šedesátými až devadesátými léty 19. stol. – byl jejich honorační charakter. Tato skutečnost korespondovala se stupněm rozvinutosti tehdejší občanské společnosti. V rámci honoračních politických stran neexistovala žádná stabilní a trvalejší organizační struktura a nefungoval zde ani institut vnitrostranických voleb. Reprezentantem a výhradním mluvčím strany se zpravidla stávalo její nejužší vedení, které bylo tvořeno poslanci a „politicky aktivními jednotlivci rekrutujícími se z majetkové a vzdělanostní elity dané národní společnosti“ (Malíř, Marek, 2005, s. 19–20). Obvykle se koncentrovalo okolo tiskového orgánu dané strany. Honorační strany se opíraly o síť důvěrníků, kteří na bázi dobrovolnosti zprostředkovávali kontakt s voličskou základnou. Tito důvěrníci společně se stranickým tiskem sehrávali v rámci honoračních stran stěžejní roli

při prezentaci strany, jejího programu a případných kandidátů směrem k širší veřejnosti.

Politická aktivita honoračních stran byla zpočátku nejvíce patrná v době volební kampaně a samotných voleb. Poté utichala a teprve s postupujícím časem se začaly strukturovat jednotlivé stranické instituty – volený stálý výkonný výbor strany, síť místních organizací, a to včetně úrovní okresních, popřípadě krajských. Všechny měly na centrum, které registrovalo členské základny, konsolidovalo je a vytvářelo jasný rámec pro záležitosti dotýkající se financování strany (rozpočet, členské příspěvky, dary), institut pravidelných stranických sjezdů apod. Převládající vertikální struktura honoračních stran začala být s postupným formováním sítě krajských, okresních a místních organizací doplňována strukturou horizontální, čímž získaly atributy „klasických a plnohodnotných“ politických stran, které se začaly na Moravě – stejně jako celé v habsburské monarchii – ve větším měřítku formovat až na přelomu 19. a 20. století.⁶

K významným aspektům ovlivňujícím činnost politických stran v inkriminovaném prostoru patřilo zavedení kuriového systému s tzv. volebním censem. Kuriový systém se sice v průběhu své existence postupně reformoval (rozšiřoval), ale i přesto pro většinu politických stran, především od 90. let 19. stol., představoval ve vztahu k jejich voličské základně znatelný limitující faktor. Určitá změna nastala teprve v souvislosti s prosazením všeobecného, rovného hlasovacího práva do říšské rady v roce 1905, která umožnila volit všem mužům starším 21 let. Nicméně na úrovni jednotlivých zemí kuriový systém zůstával zachován i po roce 1905, což platilo i pro Moravu a její sněm. Zde i přes dílčí reformy – zavedení čtvrté tzv. všeobecné volební kurie v roce 1905, jejíž poslanci byli voleni na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva pro muže starší 24 let – byl fakticky až do roku 1918 nadále v platnosti z dnešního pohledu nedemokratický a voličsky nereprezentativní kuriový volební systém.⁷ Jeho přetrvávání na zemské a také komunální úrovni tak do značné míry podvazovalo rozmach občanské společnosti provázané s působením nových tzv. masových politických stran. Existence kuriového systému poskytovala naopak výhodu původním honoračním stranám, jejichž typickými reprezentanty se staly velkostatkářské (šlechtické) strany

a na Moravě zhruba od přelomu 19. a 20. stol. liberálně orientovaná Národní strana na Moravě konstituovaná v roce 1861.

Na druhé straně však omezení plynoucí z kuriového systému motivovala zmíněné masové politické strany k vytváření nejrůznějších přidružených organizací – hospodářských, kulturních, osvětových, tiskových, školských spolků a korporací. Pro danou stranu vytvářely poměrně spolehlivou strukturu tzv. satelitních organizací, částečně prorůstajících do nepolitické – tj. občanské – sféry, a zároveň podstatně rozšiřovaly její působení směrem k širší veřejnosti. Typickým rysem těchto politických spolků bylo to, že si (až na výjimky) zachovávaly regionální charakter a nezřídka suplovaly místní stranické organizace.⁸

Rozmach satelitních organizací jednotlivých politických stran zároveň posilovala absence zákona, který by vymezoval fungování politických stran. Až do zániku Rakousko-Uherska v roce 1918 nebyla taková legislativní norma přijata. O politických stranách a vymezení jejich aktivit nebyla zmínka nejen v únorové Schmerlingově ústavě z roku 1861, ale ani v tzv. prosincové ústavě z roku 1867. Jedinými normami, ač ve vztahu k politickým stranám ne zcela zřetelnými, se staly Zákon č. 134 ř. z. o spolčovacím právu a Zákon č. 135/1867 ř. z. o shromažďovacím právu⁹, na jejichž základě bylo upraveno zakládání spolků (včetně politických) a také shromažďovací právo. Uvedený spolkový zákon zmiňoval politické spolky mj. v souvislosti s jejich využitím „při organizační výstavbě politických stran zákazy v oblasti členství (jen dospělí mužové, povinné seznamy členů), organizačního propojení s jinými spolky..., teritoriálního rozšíření (jen v rámci uvedené země)“ a „činnosti (oznamovací povinnost schůzí a regulace účasti nečlenů)“ (Malíř, 1996c, s. 23–24). Avšak politické spolky – tak, jak byly vymezeny zákonem – v žádném případě nemohly zcela suplovat činnost regulérní politické strany.

Skutečnost, že politické strany v habsburské monarchii existovaly bez zřetelného a jasného právního rámce, umocňovala s výše zmíněným limitujícím kuriovým systémem jejich snahu přenést těžiště svého působení do nepolitické (občanské) sféry. Hledaly v ní podporu pro svůj program a očekávaly posílení své pozice vůči konkurenčním politickým subjektům. Hustá síť satelitních organizací měla v konečném důsledku pro fungování politických stran pozitivní přínos. Například v agrární

straně se prosadily četné zemědělské hospodářské jednoty, při sociální demokracii vzdělávací, tělocvičné, kulturně-osvětové dělnické spolky, při Národní straně na Moravě katolické jednoty apod. Politické strany v habsburské monarchii se i přes všechna výše uvedená úskalí staly v poměrně krátké době významnými činiteli výrazně ovlivňující politické, hospodářské, sociální, národní či kulturní dění jak na centrální, tak na úrovni zemské a regionální.

3 Formování občanské společnosti a politického stranictví v podmínkách Moravy druhé poloviny 19. a počátku 20. století

Utváření a vyhraňování jednotlivých ideových politických proudů je označováno jako proces vytváření sloupové struktury – Verläusungsprozeß. Vychází ze skutečnosti, že působení daného politického subjektu se neomezovalo pouze na sféru politickou. Prorůstalo do dalších oblastí života společnosti a do značné míry také ovlivňovalo a formovalo život jednotlivce, čímž docházelo k „vytváření vlastního, nepolitického, relativně uzavřeného zázemí politických stran“ (Malíř, 1996c, s. 246). V uvedeném kontextu je zároveň užíván pojem socio-morální milieu – Sozial-moralisches Milieu, tj. označení pro specifické prostředí, jež daný ideově-politický proud (resp. politická strana, která jej reprezentovala) ve společnosti vytvářela.¹⁰

První náběhy k dělení jednotlivých politických frakcí v rámci habsburské monarchie lze vysledovat již v průběhu jednání říšského sněmu v letech 1848–1849, kdy došlo k vyhranění tří hlavních občanských politických proudů: liberálního (liberálně-nacionálního), radikálně demokratického a konzervativního (šlechticko-konzervativního). Mezi těmito zmíněnými ideově-politickými směry došlo ještě ke zřetelnému štěpení na základě národnostního principu. Markantně se to projevilo především u liberálů. Separace konkrétních politických subjektů, založená na jejich příslušnosti k české či německé národnosti, musela logicky vyplýnout ze zcela rozdílných představ o dalším státoprávním uspořádání monarchie (spor centralistické a federalistické koncepce). Významný aspekt v daném ohledu představovaly otázky týkající se prosazování jazykových, kulturních a v neposlední řadě i sociálních práv.¹¹

Na základě ideově-politické a národnostní diferenciace z let 1848–1849 se na počátku šedesátých let 19. stol. zformovaly dva hlavní a do značné míry úzce kooperující politické proudy. Reprezentovali je čeští a němečtí liberálové a konzervativní, politicky aktivní šlechta. Pro české a stejně tak i německé liberální strany se v odborné literatuře ustálilo označení národně-liberální tábor. Na Moravě k němu po tři desetiletí (1861–1891) jako jediná náležela Národní strana na Moravě, na německé straně hrála obdobnou roli Verfassungspartei (Ústavní strana) s celorakouskou působností. V roce 1891 se konstitovala Lidová strana na Moravě, která se v následujících dekádách dále štěpila. Obdobný proces štěpení a vzájemných fúzí se odehrával také v německém národně-liberálním táboře, kde se nakonec v roce 1896 jako nejvýznamnější síla zformovala středostavovská Deutsche Fortschrittspartei (Německá pokroková strana), která si dokázala dlouhodobě udržet dominantní zastoupení na moravském zemském sněmu (srov. Malíř, Marek, 2005, s. 469–470).

Významné postavení v politickém systému habsburské monarchie a jednotlivých korunních zemí, Moravu nevyjímaje, náleželo tzv. velkostatkářským stranám, které reprezentovaly konzervativní a k dynastii loajální politický tábor. Jednalo se o víceméně volná uskupení šlechty, která dominovala velkostatkářské volební kurii. Velkostatkářské strany si svůj vliv na moravském zemském sněmu udržovaly v počátečním období po obnovení konstituce, s postupným rozšiřováním volebního práva jejich politický vliv a exkluzivita slábly. Na Moravě se v průběhu šedesátých let 19. stol. zformovala tři velkostatkářská seskupení – centralistická Strana ústavověrného velkostatku (loajální k vídeňské vládě a dynastii), zemsky a státoprávně orientovaná Strana konzervativního velkostatku a lavírující frakce, kterou lze nazvat Střední strana velkostatku (Mittelpartei).¹² Převahu na zemském sněmu si udržovala s německými liberály spolupracující Strana ústavověrného velkostatku, naopak konzervativní velkostatek představoval dlouhodobou oporu českých národních liberálů (srov. Malíř, 1996c, s. 52–55).

Na počátku sedmdesátých let 19. stol. se v souvislosti s rozmachem dělnického hnutí začíná vedle liberálních a konzervativních stran vytvářet a prosazovat sociálnědemokratický ideově-politický proud. Jeho specifikum tkvělo nejen v obhajobě zájmů široké vrstvy dělníků, ale

i v jeho nadnárodním (internacionálním) charakteru. Národnostně vyhraněná politická scéna byla konfrontována se stranou, která vytvářela „svěbytné sociomorální milieu“. Dlouhou dobu (fakticky až do konce existence habsburské monarchie) v něm ve větší či menší míře „přetrvávala symbióza českých a německých sociálních demokratů, protože nacionalizace byla v českých zemích“ na straně jedné „dlouho tlumena jednak dominující ideologií internacionalismu v dělnickém hnutí“ a na straně druhé „převládajícím protikladem mezi dělníkem – jak českým, tak německým – a (což platilo zejména pro Moravu) německým kapitalistou“ (Malíř, Marek, 2005, s. 40). Navzdory „nadrárodnímu“ charakteru rakouské sociální demokracie, založené v Neudorfu počátkem dubna 1874, se z ní o čtyři roky později (v dubnu 1878) v Praze-Břevnově vyčlenila formálně nezávislá Socialistická československá strana v Rakousku. Užití slova československá mělo vyjadřovat snahu po spojení všech českých dělníků v habsburské monarchii. Strana v prvních letech své existence fakticky působila na poloilegální bázi. Od roku 1887 nesla název Československá sociálně demokratická strana dělnická (dále ČSDS) a v roce 1897, po sjezdu ve Vídni, se oficiálně stala součástí federalizované rakouské (předlitavské) sociální demokracie (německá, česká, polská, italská, slovinská a rusínská sociální demokracie). Na konci prvního desetiletí 20. století však došlo k dalšímu štěpení sociální demokracie, když se z ČSDS, která deklarovala svou nezávislost na centrálním vedení ve Vídni, vyčlenila Československá sociálně demokratická dělnická strana v Rakousku. Ta se nadále hlásila k federalizované celorakouské sociální demokracii a její stoupenci byli označováni jako centralisté (naopak autonomisté byli ztotožňováni s původní ČSDS).¹³

Zemská organizace sociální demokracie pro Moravu se formovala v průběhu osmdesátých let 19. stol. a bylo pro ni charakteristické, že – na rozdíl od Čech a dalších korunních zemí – byla zpočátku tvořena jednotnou českou a německou sekcí (srov. Malíř, 1996c, s. 175–177). Autonomní zemská organizace německé sociální demokracie – jako součást Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs (Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku) se ustavila až v roce 1892 na sjezdu v Šumperku.¹⁴

V průběhu devadesátých let 19. stol. započala na Moravě třetí – a zároveň poslední – fáze krystalizace ideově-politických proudů, která definitivně byla ukončena v době po schválení moravského paktu zemským sněmem v roce 1905.

V průběhu osmdesátých let 19. stol. začala uvnitř Národní strany na Moravě narůstat tenze mezi liberálním a křesťanským (katolickým) křídlem, které se klonilo ke konzervativní politice a užší kooperaci se slábnoucí Stranou konzervativního velkostatku. Neshody liberálního a křesťanského křídla v národní straně vyvrcholily v polovině devadesátých let 19. stol. V roce 1896 proběhl v Přerově ustavující sjezd Katolické národní strany na Moravě, jež ve svém programu kladla akcent na křesťanské hodnoty s prvky národního uvědomění (v protikladu k počínající sekularizaci) ve veřejném i soukromém životě. Vedle konzervativní složky se v souvislosti s ohlasem na encykliku papeže Lva XIII. *Rerum novarum* z roku 1891 a v reakci na sílící vliv sociální demokracie začalo pozvolna probouzet křesťansko-sociální hnutí. Oporu nacházelo v jednotách katolických tovaryšů a v roce 1899 stalo základem pro vznik Moravsko-slezské křesťansko-sociální strany.¹⁵

Poněkud odlišně se vyvíjela situace v německém politickém táboře na Moravě. Německá Katholische Volkspartei (Katolická lidová strana) – protějšek Katolické národní strany – vznikla v roce 1895 vyčleněním z celorakouské konzervativní Strany práva (Rechtspartei). Byla úzce spjata se jménem Karla Hohenwarta, avšak nakonec se sloučila s Österreichische christlichsoziale Partei (Rakouskou křesťansko-sociální stranou) oficiálně ustavenou téhož roku ve Vídni. Na Moravě došlo k založení zemské pobočky německé křesťansko-sociální strany až v roce 1905 pod názvem Christlichsoziale Landespartei für Mähren (Křesťansko-sociální zemská strana pro Moravu).¹⁶

Tři zmíněné politické strany – dvě české a jedna německá – na Moravě reprezentovaly křesťanský (katolický) ideově-politický tábor. Ten si vydobyl velmi silnou pozici na zemském sněmu, a to zejména oproti situaci identického politického proudu v Čechách.

Diferencovaný průběh lze, na rozdíl od formování křesťanských politických stran, sledovat při vyhraňování agrárního ideově-politického tábora.¹⁷ Jeho geneze sahá již do šedesátých let 19. stol. (srov. Verbík,

1977). První organizované zemědělské hospodářské spolky a jednoty na Moravě, hlavně v oblasti Hané, měly primární cíl v podpoře ekonomických aktivit sedláků. Vytvářet se začaly v průběhu osmdesátých let 19. století. Vedle hospodářských aktivit byla neméně významná jejich snaha o politickou emancipaci selského stavu. Původně autonomní a organizačně značně heterogenní agrární hnutí na Moravě dočasně nacházelo společnou politickou platformu v rámci lidové strany (Selská jednota v Olomouci), avšak rozdílné postoje týkající se zavedení všeobecného a rovného volebního práva další spolupráci zabránily.¹⁸ V roce 1904, po dvou desetiletích snah o sjednocení agrárního hnutí na Moravě, se v Olomouci sešel ustavující sjezd Agrární strany pro Moravu a Slezsko. O rok později vznikl společný česko-moravský agrární výkonný výbor a česká i moravská agrární strana se formálně sloučily do Československé strany agrární. Přes tento „deklaratorní“ krok se obě strany nadále až do zániku Rakousko-Uherska vyvíjely zcela autonomně.

S velkým zpožděním a navíc marginalizován se na Moravě vyvíjel německý agrární politický proud. Zemská filiálka Deutsche Agrarpartei (Německá agrární strana) byla – i přes dlouholetou existenci německých agrárních hospodářských spolků a neúspěšný pokus o ustavení strany v roce 1906 – založena až v roce 1914 (v Čechách byli němečtí agrárníci politicky aktivní od roku 1905).¹⁹

V reakci na deklarované anacionální vymezení sociální demokracie, která vstoupila na sklonku devadesátých let 19. stol. na půdu říšské rady, kde se vzápětí prezentovala tzv. protistátovým prohlášením striktně se vymezující proti dosavadnímu státoprávnímu prohlášení českých liberálních stran, započalo formování ideově-politického směru orientovaného na národně smýšlející dělníky a zaměstnance – národně sociálního politického tábora. Jeho jediným reprezentantem se stala Národně-sociální strana v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Dolních i Horních Rakousích. Její ustavující sněm se konal v Praze ve dnech 9.–11. dubna 1898. Rozvláčný název strany měl evokovat skutečnost, že má ambici pod svými křídly sdružovat všechny národně (česky) orientované příslušníky zaměstnaneckého stavu (dělníky, úředníky, učitele ad.) v Předlitavsku (neuherské části monarchie). V rámci Moravy byla, podobně jako v ostatních zemích, zřízena zemská pobočka strany, a to

především na bázi jednotlivých politických spolků národních dělníků, jejichž počátky spadají převážně do doby tzv. jazykových bouří (odmítnutí Badeniho jazykových nařízení) z jara a léta roku 1897.²⁰

Identicky jako v případě české národně-sociální strany i v případě německého politického spektra se jako jediný zástupce národně-socialistického ideově-politického proudu zformovala Deutsche Arbeiterpartei (Německá dělnická strana). Její nacionální charakter byl ve srovnání s českými národními socialisty zřetelnější a důraznější, přičemž její antipatie byly namířeny nejen proti internacionální sociální demokracii, ale také proti křesťanskosociální politické frakci, což v případě českých národních socialistů přece jen nebylo tolik patrné. Zemská pobočka Deutsche Arbeiterpartei pro Moravu se konstituovala až v roce 1906 a v předvečer zániku Rakousko-Uherska se Deutsche Arbeiterpartei transformovala na Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (květen 1918).²¹

Závěr

Strukturace politických stran v habsburské monarchii do pěti ideově-politických táborů – národně-liberálního (za jehož parciální složky lze považovat konzervativní strany šlechtického velkostatku), sociálnědemokratického, křesťanského (katolického), agrárního a národně socialistického probíhala v odlišných časových horizontech a intenzitě. Tento model stranického systému (s většími či menšími odlišnostmi) se etabloval i na úrovni většiny zemí monarchie (zejména Předlitavska) zůstal de facto funkční také po zániku Rakousko-Uherska v jednotlivých nástupnických státech, zejména pak v Československu po roce 1918. Přihlédneme-li k dílčí zemi – tzn. Moravě – na které byl hrubých konturách ilustrován vývoj politického stranictví úzce provázaného s povoleným rozmachem občanské společnosti, lze konstatovat, že zde došlo ke komplexnímu a fakticky konečnému zformování stranického systému (který byl zastoupen spektrem politických stran všech výše zmíněných ideově-politických proudů) na konci prvního desetiletí 20. století (srov. Malíř, Marek a kol., 2005, s. 32).²² Oproti jiným částem monarchie – zejména Čechám, Hornímu a Dolnímu Rakousku – v daném ohledu vykazovala Morava určité zpoždění, na druhé straně však byla jednou

z mála součástí monarchie, kde došlo k etablování celého výše uvedeného spektra politických stran. Tato skutečnost zároveň dokládá pokročilý stupeň rozvoje občanské společnosti, jejíž rozmach v podmínkách Moravy intenzivně probíhal v úzkém sepjetí s formováním politických stran po celou druhou polovinu 19. století. Výsledkem tohoto procesu byla již na počátku 20. století rozvinutá a také fungující občanská společnost (bez ohledu na český a německý jazykový prostor), nicméně s určitými limity danými dobovým společenským kontextem – tj. především přetrvávající omezené volební právo reprezentované rozdělením voličů (pouze mužů, ženy zůstávaly z volebního práva zcela vyloučeny) do kurií.

Politické stranictví představovalo nejen v habsburské monarchii (včetně jejich jednotlivých součástí) jeden ze základních atributů formující se občanské společnosti. Český historik Otto Urban v dané souvislosti výstižně uvedl, že „systém politického stranictví byl nástrojem i výrazem občanského sebeuvědomování“ (Urban, 1968, s. 881). Přínos raných politických stran – ačkoli reprezentovaly je minimální část obyvatel – tak spočíval především v dalším posilování mechanismů občanské společnosti (vyrůstající na místě původní a tradiční společnosti stavovské) a zároveň umožňovaly její postupné „prorůstání“ do povědomí všech sociálních vrstev tehdejší populace. S rozmachem politických stran je úzce spjat fenomén aktivní občanské participace, který začal nabývat na intenzitě od sklonku 19. století a stal se jedním z hlavních pilířů demokratické, liberální, občanské společnosti.

Na druhé straně je však nutno konstatovat, že vznik občanské společnosti představuje poměrně komplikovaný proces, který, jak bylo naznačeno v úvodu, závisel na mnoha dílčích faktorech – společenských, geopolitických, ekonomických, kulturních, jazykových a dalších. V rámci habsburské monarchie sehrával v daném ohledu významnou roli faktor emancipace moderních národů (markantní např. v českém prostředí), který mnohdy splýval s bojem za občanské svobody a nezřídka nabýval vyhrocené podoby. Ale i přes tyto naznačené obtíže a okolnosti, které formování občanské společnosti v rámci mnohonárodnostní a vnitřně diferenciované habsburské monarchie provázely, lze konstatovat, že ve druhé polovině 19. století byly i ve středoevropském prostoru položeny základy současné společnosti fungující na principech plurality, demokracie a tolerance.

Poznámky:

- ¹ Text představuje dílčí výstup projektu IGA 2019 PdF UP v Olomouci *Občanské vzdělávání v českých zemích po roce 1848 a jeho vliv na kultivaci historického vědomí*.
- ² Detailně o konceptu tzv. frankfurtské školy viz GALL, Lothar (Hrsg.) *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2015.
- ³ Přehledně k dané problematice viz např. KOŘALKA, J. *Češi v habsburské říši 1815–1914. Sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého českého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996.; URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- ⁴ Blíže o otázkách souvisejících s rozvojem české národní identity v rámci Moravy včetně úsilí o politickou emancipaci v polovině 19. stol. viz MALÍŘ, J. *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871*. Časopis Matice moravské, 1990, roč. 109, č. 2, s. 345–362.; CIBULKA, P. *Moravská politika a český státoprávní program ve druhé polovině 19. století*. In MALÍŘ, J., VLČEK, R. (eds.) *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno: Matice moravská, 2001. s. 99–110.; MALÍŘ, J. *K prosazování národní identity na Moravě ve druhé polovině 19. století*. In BOROVSÝ, T, JAN, L., WIHODA, M. (eds.) *Ad vita honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matice moravská, 2003. s. 393–404.
- ⁵ Specifika politického systému habsburské monarchie ve vztahu k českým zemím včetně Moravy jsou komplexně postižena v přehledné práci kolektivu autorů *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004* (1. díl) z roku 2005 (bližší údaje viz soupis literatury). K danému tématu viz též HYE, H. P. *Das politische system in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998.
- ⁶ Navzdory snaze o vnitřní organizační reformy se politické strany konstituované na počátku šedesátých let 19. stol. honoračního charakteru, pro který byla typický systém důvěrníků, podvazující jejich vertikální organizační strukturu a absence jasně vymezeného a konkretizovaného programu (obvykle vycházejícího ze všeobecných postulátů o národní jednotě a vlastenectví), nedokázaly zcela zbavit. Tato skutečnost se pro ně následně stala výrazně limitujícím a znevýhodňujícím faktorem na přelomu 19. a 20. stol., kdy začalo docházet k prudkému rozmachu moderních a masových politických stran. K této problematice viz např. HAVRÁNEK, J. *Od honoračních stran k masovým politickým stranám v českých zemích*. In KORDIOVSKÝ, E. (ed.) *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Brno: Vlastivědná společnost, 1993. s. 5–9.

- ⁷ K otázce volebního systému a vývoje volebního práva v Předlitavsku a českých zemích viz např. URBAN, O. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.; JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- ⁸ Aktivity politických stran v českých zemích, Moravu nevyjímaje, byly od počátku úzce provázány se sítí spolků, které do značné míry suplovaly v období vymezeném šedesátými až devadesátými léty 19. stol. kontakt a vazby se širší veřejností. Přehledně k danému tématu viz MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: FF MU, 1996.
- ⁹ Blíže k jednotlivým legislativním normám a ustanovením schválených vídeňskou říšskou radou v letech 1848–1918, které se vztahovaly k českým zemím, viz SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava: Key Publishing, 2010.
- ¹⁰ Uvedená označení *Versäulungsprozeß* a *Sozial-moralisches Milieu* vznikla a ujala se v německé a rakouské historiografii. Ve svých pracích věnovaných vývoji politických stran je začal užívat Robert Luft – viz LUFT, R. *Politischer Pluralismus und Nationalismus. Zu Parteienwesen und politischer Kultur in der tschechischen Nation vor dem Ersten Weltkrieg. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1991, č. 3, s. 72–87. Obdobné vymezení se objevují u filosofa, sociologa a politologa Steina Rokkana (přímo se specializujícího se na otázky související s historií formování politických stran) – viz ROKKAN, S. *Zur entwicklungssoziologischen Analyse vor Parteisystemen. Anmerkungen für ein hypothetisches Modell. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1965, Jhrg. 17, S. 675–702.; ROKKAN, S., LIPSET, S. M. (eds.) *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press, 1967. Srov. též MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: FF MU, 1996, s. 246.; MALÍŘ, J., MAREK, P. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. Díl I. 1861–1938*. s. 31–45.; MAREK, P. a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP, 2000. s. 12.; JARMARA, T. *Politické strany. Kapitoly z teorie a praxe politických stran*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2011.
- ¹¹ V rámci říšské rady i zemských sněmů (především českého a moravského) se od počátku šedesátých let 19. stol. zformovaly dva proti sobě stojící bloky liberálních stran – národní strana (staročechi), od roku 1874 v Čechách doplněná národní stranou svobodomyšlnou (mladočechy) prosazující federalistické uspořádání monarchie na straně jedné, na straně druhé německá ústavní strana (Verfassungspartei) klonící se k centralismu. Obě strany hledaly podporu mezi šlechtickými uskupeními – federalisté v konzervativním velkostatku, centralisté se opírali o ústavověrný velkostatek. V rámci Moravy představovala pomyslný

- jazyček na vahách šlechtická strana středu – Mittelpartei, která byla na půdě zemského sněmu rozhodujícím faktorem při konstituování většiny. Blíže viz např. JANÁK, J. K sociálně ekonomickým kořenům federalistické a centralistické politiky na Moravě v 60. a 70. letech 19. století. In DVOŘÁK, J., VALOUCH, F., POSPÍCHAL, M. (eds.) *Pocta Františku Palackému. Václavkova Olomouc 1976*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1979. s. 57–72.; CIBULKA, P. Moravská politika a český státoprávní program ve druhé polovině 19. století. In MALÍŘ, J., VLČEK, R. (eds.) *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno: Maticе moravská 2001, s. 99–110.; CIBULKA, P. Organizační vývoj německých liberálů na Moravě v letech 1890–1914. *Český časopis historický*, 2010a, roč. 108, č. 3, s. 443–478.; MALÍŘ, J. Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im mährischen Landtag in den Jahren 1861–1913. In DÖCKER, U., STEKL, H., URBANITSCH, P. (Hrsg.) *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien, Köln: Böhlau, 1990. S. 223–241.
- ¹² V souvislosti s tímto ideově nevyhraněným a nekonzistentním politickým subjektem, který se etabloval na moravském zemském sněmu a sehrával zde roli „prostředníka“ mezi centralisty a federalisty, se lze v odborné literatuře setkat rovněž s označením nebulosen – mlhaví.
- ¹³ Obecně k tématu sociální demokracie s přihlédnutím k Moravě viz např. GALANDAUER, J. *Od Heinfeldlu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889–1921*. Praha: Svoboda, 1986.; ŠINDELÁŘ, B. Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do heinfeldského sjezdu. *Časopis Maticе moravské*, 1954, roč. 73, č. 1, s. 3–57.; ŠOLLE, Z. Die tschechische Sozialdemokratie zwischen Nationalismus und Internationalismus. *Archiv für Sozialgeschichte*, 1969, Bd. 11, S. 181–266.
- ¹⁴ Přehledně k německé sociální demokracii na Moravě před rokem 1918 viz ŠEBEK, J. Německá sociální demokracie v Rakousku. MALÍŘ, J. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005. s. 480–485. Komplexní přehled o působení německé sociální demokracie v rakousko-uherské monarchii podává H. Mommsen: MOMMSEN, H. *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat 1867–1907*. Wien: Europa-Verlag, 1963.
- ¹⁵ K počátkům křesťansko-sociálního hnutí na Moravě viz např. ŽAMPACH, F. M. *Československé hnutí křesťansko-sociální na Moravě, ve Slezsku a v Dolních Rakousích*. Olomouc: Našinec, 1909.; PROCHÁZKOVÁ, M. P. Ignát Wurm ve svém životě. Olomouc: Kramář a Procházka, 1900.; KRAVÁČEK, F. Ke vzniku křesťanskosociální strany na Moravě. In DVOŘÁK, J. (ed.) *Příspěvky k dějinám dělnického hnutí na Moravě*. Praha: SPN, 1960. s. 7–27.; TRAPL, M. *Monsignore Jan Šrámek*. Olomouc: Danal, 1995.

- ¹⁶ O téže problematice ve vztahu k německému prostředí na Moravě viz MALÍŘ, J. Německý katolický politický tábor na Moravě v letech 1848–1914. Časopis Maticе moravské, 1997, roč. 116, č. 1, s. 201–215.; LORENZ, R. Deutschböhmischer Katholizismus als Element der österreichischen Geschichte (1848–1900). In REISS, K., SCHÜTZ, H. (Hrsg.) *Kirche, Recht und Land*. München, Königstein, 1969. S. 166–180.; HUBER, K. A. Die Enzyklika „Rerum novarum“ und die Genesis der christlichsozialen Volkspartei in der Tschechoslowakei. In BOSL, K (Hrsg.) *Die erste tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München, Wien: Oldenbourg Verlag, 1978. S. 241–258.
- ¹⁷ K tématu dotýkajícího se české agrární strany na Moravě před rokem 1918 viz POSPĚCH, Pavel. Založení agrární strany na Moravě v roce 1904. Časopis Maticе moravské, 1981, roč. 100, č. 3–4, s. 255–271.; VERBÍK, Antonín. Formování agrární ideologie na Moravě v 60. letech 19. století. Časopis Maticе moravské, 1977, roč. 96, č. 1–2, s. 116–129. Komplexněji viz HARNA, J., LACINA, V. (eds.) *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha: Historický ústav, 2007.
- ¹⁸ Selská jednota v Olomouci se naopak zasazovala o zvýhodnění voličů venkovské kurie a všeobecné a rovné hlasovací právo fakticky neschvalovala.
- ¹⁹ Německému agrárnímu hnutí na Moravě se pouze okrajově věnuje Norbert Linz v souhrnné práci *Der Bund der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik* (München, Wien: Oldenbourg Verlag, 1982), přehledně viz ŠEBEK, J. Německá agrární strana. In MALÍŘ a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005. s. 475–476.
- ²⁰ K vývoji a organizační struktuře národně sociální strany v rámci Moravy viz MIKULKA, J. Vznik a počátky národně sociální strany na Moravě v letech 1897–1901. Časopis Maticе moravské, 1983, roč. 102, č. 1–2, s. 71–85. Týž autor: Národně sociální strana na Moravě od počátku 20. století do vyřešení stranické krize v roce 1909. Časopis Maticе moravské, 1986, roč. 105, č. 1–2, s. 18–36.
- ²¹ Problematika německého národního socialismu v Předlitavsku před rokem 1918 viz WHITESIDE, A. G. Nationaler Sozialismus in Österreich vor 1918. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1961, Jh. 9, Heft 4, s. 333–359.; ŠEBEK, J. Německá dělnická strana. In MALÍŘ a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005. s. 476–480.
- ²² Komplexně k vývoji politických strana a politickému stranictví na Moravě před rokem 1918 viz MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: FF MU, 1996.

Literatura:

- CIBULKA, P. Moravská politika a český státoprávní program ve druhé polovině 19. století. In MALÍŘ, J., VLČEK, R. (eds.) *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno: Maticе moravská, 2001. s. 99–110.
- CIBULKA, P. Organizační vývoj německých liberálů na Moravě v letech 1890–1914. Český časopis historický, 2010a, roč. 108, č. 3, s. 443–478.
- GALANDAUER, J. *Od Heinfedldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889–1921*. Praha: Svoboda, 1986.
- GALL, Lothar (Hrsg.) *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2015.
- HARNA, J., LACINA, V. (eds.) *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha: Historický ústav, 2007.
- HAVRÁNEK, J. Od honoračních stran k masovým politickým stranám v českých zemích. In KORDIOVSKÝ, E. (ed.) *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Brno: Vlastivědná společnost, 1993. s. 5–9.
- HUBER, K. A. Die Enzyklika „Rerum novarum“ und die Genesis der christlichsozialen Volkspartei in der Tschechoslowakei. In BOSL, K (Hrsg.) *Die erste tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München, Wien: Oldenbourg Verlag, 1978. S. 241–258.
- HYE, H. P. *Das politische system in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998.
- JANÁK, J. K sociálně ekonomickým kořenům federalistické a centralistické politiky na Moravě v 60. a 70. letech 19. století. In DVOŘÁK, J., VALOUCH, F., POSPÍCHAL, M. (eds.) *Pocta Františku Palackému. Václavkova Olomouc 1976*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1979. s. 57–72.
- JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- JARMARA, T. *Politické strany. Kapitoly z teorie a praxe politických stran*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2011.
- KOŘALKA, J. *Češi v habsburské říši 1815–1914. Sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého českého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996.
- KRÁKORA, P. *Vývoj samosprávy v Přerově v letech 1861–1914 a fenomén ěkolství*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016.
- KRAVÁČEK, F. Ke vzniku křesťanskosociální strany na Moravě. In DVOŘÁK, J. (ed.) *Příspěvky k dějinám dělnického hnutí na Moravě*. Praha: SPN, 1960. s. 7–27.

- LORENZ, R. Deutschböhmischer Katholizismus als Element der österreichischen Geschichte (1848–1900). In REISS, K., SCHÜTZ, H. (Hrsg.) *Kirche, Recht und Land*. München, Königstein, 1969. S. 166–180.
- LUFT, R. Politischer Pluralismus und Nationalismus. Zu Parteienwesen und politischer Kultur in der tschechischen Nation vor dem Ersten Weltkrieg. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1991, č. 3, s. 72–87.
- MALÍŘ, J. K prosazování národní identity na Moravě ve druhé polovině 19. století. In BOROVSÝ, T, JAN, L., WIHODA, M. (eds.) *Ad vita honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matice moravská, 2003. s. 393–404.
- MALÍŘ, J. *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871*. Časopis Matice moravské, 1990, roč. 109, č. 2, s. 345–362.
- MALÍŘ, J. Německý katolický politický tábor na Moravě v letech 1848–1914. Časopis Matice moravské, 1997, roč. 116, č. 1, s. 201–215.
- MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: FF MU, 1996.
- MALÍŘ, J., MAREK, P. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. Díl I. 1861–1938*.
- MALÍŘ, J. Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im mährischen Landtag in den Jahren 1861–1913. In DÖCKER, U., STEKL, H., URBANITSCH, P. (Hrsg.) *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien, Köln: Böhlau, 1990. S. 223–241.
- MAREK, P. a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP, 2000.
- MIKULKA, J. Vznik a počátky národně sociální strany na Moravě v letech 1897–1901. Časopis Matice moravské, 1983, roč. 102, č. 1–2, s. 71–85.
- MIKULKA, J. Národně sociální strana na Moravě od počátku 20. století do vyřešení stranické krize v roce 1909. Časopis Matice moravské, 1986, roč. 105, č. 1–2, s. 18–36.
- MOMMSEN, H. *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat 1867–1907*. Wien: Europa-Verlag, 1963.
- POSPĚCH, Pavel. Založení agrární strany na Moravě v roce 1904. Časopis Matice moravské, 1981, roč. 100, č. 3–4, s. 255–271
- PROCHÁZKOVÁ, M. P. Ignát Wurm ve svém životě. Olomouc: Kramář a Procházka, 1900.
- ROKKAN, S. Zur entwicklungssoziologischen Analyse vor Parteisystemen. Anmerkungen für ein hypothetisches Modell. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1965, Jhrg. 17, S. 675–702.
- ROKKAN, S., LIPSET, S. M. (eds.) *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press, 1967.
- SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava: Key Publishing, 2010.
- ŠEBEK, J. Německá agrární strana. In MALÍŘ a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005. s. 475–476.
- ŠEBEK, J. Německá dělnická strana. In MALÍŘ a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005. s. 476–480.
- ŠINDELÁŘ, B. Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do heinfeldského sjezdu. Časopis Matice moravské, 1954, roč. 73, č. 1, s. 3–57.
- ŠOLLE, Z. Die tschechische Sozialdemokratie zwischen Nationalismus und Internationalismus. *Archiv für Sozialgeschichte*, 1969, Bd. 11, S. 181–266.
- TRAPL, M. *Monsignore Jan Šrámek*. Olomouc: Danal, 1995.
- URBAN, O. Česká společnost 1848–1918. Praha: Svoboda, 1982.
- URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- VERBÍK, Antonín. Formování agrární ideologie na Moravě v 60. letech 19. století. Časopis Matice moravské, 1977, roč. 96, č. 1–2, s. 116–129.
- WHITESIDE, A. G. Nationaler Sozialismus in Österreich vor 1918. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1961, Jh. 9, Heft 4, s. 333–359.
- ŽAMPACH, F. M. Československé hnutí křesťansko-sociální na Moravě, ve Slezsku a v Dolních Rakousích. Olomouc: Našinec, 1909.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz

RECENZE

KONEČNÝ, Karel

Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2019. 182 stran. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; 52/2019

Pavel KOPEČEK

Ve své publikaci *Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972)* se její autor docent Karel Konečný věnuje popisu a analýze vnitřních proměn, kterými prošla tato politická strana v období tzv. pražského jara 1968 a v počátečním období normalizačního režimu v Československu na začátku 70. let 20. století. Obsah této monografie sestává z úvodu, v němž je také obsažen základní přehled příslušné literatury a pramenů, a z několika zhruba stejně dlouhých kapitol, které na sebe chronologicky navazují. V první z nich je zachycen vývoj Československé strany lidové (ČSL) v období tzv. pražského jara, které ale v rámci této politické strany začalo výrazně rezonovat „až“ v březnu 1968 a projevilo se mj. silným tlakem na personální změny ve stranických orgánech a snahou o změnu stylu lidovecké politiky, jež do té doby víceméně poslušně kopírovala linii KSČ. Významným fenoménem, který tehdy lidová strana zažívala, byl také překotný nárůst zájmu o členství, a to jak ze strany lidí, kteří byli z této strany vyloučeni po únoru 1948, tak i z řad nových uchazečů, kteří vesměs doufali, že

budou moci žádoucím způsobem ovlivňovat vývoj nejen v této straně, ale i v celé společnosti.

Další kapitola publikace, příznačně nazvaná *Od okupace ke kapitulaci*, pak mapuje období od září 1968 do listopadu 1969, kdy nejen v lidové straně, ale v celé společnosti probíhal marný boj o udržení aspoň části reformem, které přineslo pražské jaro. Součástí této kapitoly jsou i dílčí sondy do tehdejší situace v jednotlivých krajských a v některých významných městských organizacích ČSL. Další kapitoly jsou pak věnovány nástupu normalizace v této straně v závěru 60. na začátku 70. let 20. století, jehož symbolickým završením se v červnu 1972 stal první sjezd ČSL. Autor zde věnuje přiměřenou pozornost jak vnitrostranickým čistkám, jež postihly stoupence reformních změn, tak i boji o vedoucí pozice uvnitř „znormalizované“ ČSL, který probíhal mezi skupinou vedenou „zasloužilým“ pouňorovým předsedou ČSL Josefem Plojharem a mezi generačně mladší a názorově pružnější garniturou kolem nového ústředního tajemníka a pozdějšího předsedy strany Rostislava Petery. Právě Peterově skupině dalo nakonec Husákovo vedení KSČ přednost, protože lépe vyhovovala jeho politickým záměrům a koncepcím. Vítězství této skupiny ve vedení ČSL nemohla zabránit ani diskreditační akce s názvem „Modrá liška“, při níž se skupina lidoveckých odpůrců normalizace pokoušela upozornit na Peterovy kolaborantské publicistické aktivity v období nacistické okupace.

V závěru práce autor naznačuje možnosti badatelské komparace vývoje v Československé straně lidové s dalším satelitním politickým subjektem KSČ, tj. s Československou stranou socialistickou. Je jen škoda, že se aspoň o rámcové srovnání dění v těchto stranách v příslušném historickém období nepokusil sám, respektive nevěnoval aspoň zběžnou pozornost soudobému vývoji dalších organizací, které byly součástí tehdejší Národní fronty. Méně „historicky poučený“ čtenář by rovněž v rámci této monografie určitě uvítal aspoň rámcové začlenění dění v Československé straně lidové do celkového kontextu vývoje československé společnosti na konci 60. a na začátku 70. let 20. století.

Přes tyto dílčí výhrady je ale publikace velmi zdařilým a záslužným počinem, který podstatně rozšiřuje vědecké poznání daného historického tématu. Autorův vhled do problematiky ČSL je skutečně komplexní

a umožňuje mu zasvěceně analyzovat a hodnotit dění v této politické straně jak na úrovni jejích centrálních orgánů, tak i jednotlivých regionálních organizací. Přitom vychází nejen z doposud nepřilíš četné odborné historické literatury k dějinám ČSL, ale i ze vzpomínek řady pamětníků, kteří jako členové a funkcionáři této strany byli v dobovém dění osobně zapojeni. Z archivních zdrojů pak byly autorem prostudovány a využity zejména příslušné fondy z Archivu KDU-ČSL v Praze, Národního archivu, Archivu Národního muzea v Praze, Archivu bezpečnostních složek a rešerše z dobového tisku. Celá práce je napsána velmi čtivě, s naprostým minimem stylistických a gramatických nedostatků. Lze tedy předpokládat, že i její pokračování, které autor v závěru avizuje a které by mělo být věnováno existenci a působení Československé strany lidové v následujícím období normalizačního režimu, bude stejně zdařilé.

Kontakt na autora recenze:

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: kopecekp@pdfnw.upol.cz

Poznámky

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for writing notes. It occupies the left half of the page.

Poznámky

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for writing notes. It occupies the right half of the page.

Poznámky

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for writing notes. It occupies the majority of the left page.

Poznámky

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for writing notes. It occupies the majority of the right page.

Poznámky